

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра культурології

На правах рукопису

МАРТИНЮК ДМИТРО ВАЛЕНТИНОВИЧ

**ОСНОВНІ ТЕОРІЇ МІФУ ТА ОСОБЛИВОСТІ МІФОЛОГІЧНОГО
СВІТОГЛЯДУ СЛОВ'ЯН**

Спеціальність: 034 Культурологія

Освітньо-професійна програма Культурологія

Робота на здобуття другого освітнього рівня Магістр

Науковий керівник:

СОХАЦЬКА ОКСАНА АНАСТАСІЇВНА,

кандидат педагогічних наук, доцент

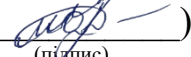
РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 6

засідання кафедри культурології

від 27 листопада 2025 р.

Завідувач кафедри

() Москвич О. Д.
(підпис) ПІБ

ЛУЦЬК – 2025

Анотація

Мартинюк Дмитро Валентинович

Основні теорії міфу та особливості міфологічного світогляду слов'ян

У магістерській роботі досліджено основні теорії міфу та специфіку міфологічного світогляду слов'ян у контексті культурологічного аналізу. Розглянуто провідні підходи до осмислення міфу в працях зарубіжних і вітчизняних науковців, зокрема еволюціоністські, функціоналістські, увагу приділено міфу як універсальній формі культурної свідомості та способу інтерпретації світу.

У роботі проаналізовано ключові риси слов'янського міфологічного світогляду, зокрема уявлення про космогонію, пантеон божеств, культ природи, сакральність часу й простору, а також взаємозв'язок людини з надприродним світом. Показано, що слов'янська міфологія формувалася як цілісна система світоглядних уявлень, тісно пов'язаних із побутом, обрядовістю та традиційною культурою.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному поєднанні теоретичних моделей міфу з аналізом конкретного культурного матеріалу слов'янської міфології. Практичне значення роботи полягає у можливості використання її результатів у навчальних курсах з культурології, історії культури, міфології та релігієзнавства.

Ключові слова: *міф, теорії міфу, міфологічний світогляд, слов'янська міфологія, культурологія.*

Abstract

Martyniuk Dmytro Valentynovich

The Basic Theories of Myth and Peculiarities of the Mythological Worldview of the Slavs

The master's thesis examines the main theories of myth and the specific features of the mythological worldview of the Slavs from a cultural studies perspective. The research analyzes key theoretical approaches to the interpretation of myth, including evolutionist, functionalist, structuralist, psychoanalytic, and symbolic concepts, as developed in the works of both foreign and Ukrainian scholars. Myth is considered as a universal form of cultural consciousness and a fundamental way of comprehending reality.

Special attention is paid to the characteristic features of the Slavic mythological worldview, such as cosmological representations, the pantheon of deities, the cult of nature, the sacralization of time and space, and the relationship between humans and the supernatural. The study demonstrates that Slavic mythology functioned as an integral system of worldview representations closely connected with everyday life, ritual practices, and traditional culture.

The scientific novelty of the research lies in the comprehensive integration of theoretical mythological models with the analysis of Slavic mythological material. The practical significance of the thesis consists in the possibility of applying its results in educational courses on cultural studies, history of culture, mythology, and religious studies.

Keywords: *myth, theories of myth, mythological worldview, Slavic mythology, cultural studies.*

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЇ МІФУ ТА МІФОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ ПРО КУЛЬТУРУ	8
1.1. Міфологія в культурі архаїчного суспільства	8
1.2. Передача світоглядних уявлень у родовому суспільстві	14
1.3. Культурний герой у міфології	19
1.4. Міфологічна модель світу. Міфомодель слов'янського світу	23
РОЗДІЛ 2. МІФОЛОГІЧНИЙ СВІТОГЛЯД СЛОВ'ЯН.....	32
2.1. Міфологічний простір слов'янського ящичництва	32
2.2. Структура міфологічного простору	36
2.3. Міфологія і культи. Основний міф.....	42
2.4. Слов'янські боги	51
2.5. Язичницький культ	58
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Міфологія — це духовна матриця людства, у якій зберігається досвід перших поколінь, спроба пояснити себе і світ через образи, символи та оповіді. Для давніх народів, зокрема слов'ян, міф був не вигадкою, а формою істини, у якій реальне і надприродне зливалися в одне ціле. Міфологічне мислення стало основою релігії, мистецтва, моралі, філософії — усього того, що сьогодні ми називаємо культурою. Вивчення міфології відкриває шлях до розуміння не лише стародавньої душі народу, а й тих архетипів, які визначають його сучасне світовідчуття. У цьому сенсі слов'янська міфологія є не лише історичним спадком, а й живою системою символів, що продовжує формувати ментальність, традиції й духовність українського народу.

Міфологія слов'ян — одна з найменш збережених у порівнянні з грецькою чи скандинавською, однак вона має унікальну цінність. Її глибинна поетика, природна гармонія, тісний зв'язок із землею, родом, стихіями відображають світогляд землеробського суспільства, яке бачило у природі не ворога, а живого співрозмовника. У слов'янському міфологічному просторі відсутня категорична межа між людиною і природою, між життям і смертю, між божественним і земним. Це світ цілісності, де все існує в єдності, і тому вивчення слов'янської міфології є водночас поверненням до джерел екологічної, моральної та культурної свідомості.

У наш час, коли глобалізація й технічний прогрес знеособлюють людину, звернення до міфологічних витоків набуває особливої актуальності. Міф як форма колективного досвіду дозволяє відновити зв'язок між поколіннями, розкрити глибинні структури національної ідентичності, побачити у минулому не архаїчність, а духовну зрілість. Слов'янська міфологія формувала уявлення про світ, добро і зло, про працю, рід, честь, любов, вірність землі — ті моральні засади, без яких не може існувати жодна культура.

Сучасна гуманітаристика — від філософії культури до психології — знову звертається до міфу як до універсального ключа розуміння людської природи. Міф — це не лише минуле, а й форма мислення, що постійно відтворюється у символах, ритуалах, мистецтві, мові. Дослідження слов'янського міфологічного світогляду дає змогу побачити, як архаїчні уявлення перетворюються у моральні норми, фольклор, національні традиції, а також як вони вплинули на формування української духовності, народної культури, обрядовості й філософії буття.

У цьому контексті дана робота має на меті ґрунтовно розкрити поняття міфу як основи світогляду архаїчного суспільства, простежити процес формування слов'янської міфологічної системи, виявити її структурні особливості, символіку, морально-етичні засади та значення для сучасної культури.

Актуальність теми полягає у тому, що в сучасному світі, який переживає кризу цінностей, послаблення духовних орієнтирів і руйнування зв'язку між людиною та природою, звернення до міфологічного світогляду набуває особливої ваги. Міф — це не лише пам'ять культури, а й механізм збереження колективної душі народу. Через міфологію ми можемо зрозуміти, як наші предки сприймали світ, що вони вважали добром і злом, як будували взаємини з природою, родом, державою.

Слов'янська міфологія є надзвичайно важливою складовою культурного коду українського народу. Вона вплинула на формування фольклору, традицій, свят, символіки, народної моралі та релігійності. У ній втілювалося глибинне відчуття гармонії, властиве нашим предкам, прагнення жити у злагоді з природою, бачити у світі не поле для боротьби, а спільний простір співіснування.

Окрім того, відродження інтересу до міфології має і наукову цінність: воно дозволяє реконструювати історичну свідомість, дослідити витoki релігійних уявлень, простежити еволюцію філософського мислення. У сучасному гуманітарному дискурсі міф розглядається як феномен, що об'єднує раціональне й ірраціональне, минуле і сучасне. Тому дослідження слов'янського

міфологічного світогляду має не лише історико-культурне, а й світоглядно-антропологічне значення.

Метою роботи є комплексне вивчення слов'янської міфології як форми світоглядного мислення, виявлення її основних теоретичних засад, структурних особливостей та функцій у культурі архаїчного суспільства, а також аналіз специфіки міфологічного світогляду слов'ян і його впливу на подальший розвиток духовної культури.

Для досягнення мети передбачено виконання таких основних **завдань**:

1. Розкрити поняття міфу як історико-культурного феномену та визначити його головні теоретичні інтерпретації.
2. Дослідити міфологію як форму світогляду архаїчного суспільства, її функції та роль у становленні культури.
3. Проаналізувати процес передачі світоглядних уявлень у родовому суспільстві та роль міфу у збереженні колективної пам'яті.
4. Охарактеризувати феномен культурного героя як центральної постаті міфологічного мислення.
5. Визначити структуру міфологічної моделі світу, простежити специфіку слов'янської космогонічної системи.
6. Виявити особливості міфологічного простору слов'янського язичництва, його символіку, вертикальну та горизонтальну структуру.
7. Розкрити зв'язок між міфологією і культами, показати єдність обрядової практики та космічного порядку.
8. Описати пантеон слов'янських богів, з'ясувати їх функції, символічне значення і взаємозв'язки.
9. Дослідити язичницький культ як систему обрядів, свят і ритуалів, що забезпечували духовну цілісність суспільства.
10. Узагальнити особливості слов'янського міфологічного світогляду і визначити його значення для сучасної культури, філософії та національної ідентичності.

Об'єктом дослідження є міфологія як форма колективної свідомості та духовної культури архаїчного суспільства, що визначає світоглядні уявлення, цінності та морально-етичні орієнтири людини.

Предметом дослідження є слов'янська міфологія, її світоглядна структура, система богів, символів, культів та обрядів, що відображають специфіку сприйняття світу давніми слов'янами і формують духовну основу їхньої культури.

Наукова новизна роботи полягає у всебічному й системному аналізі слов'янської міфології як цілісної світоглядної конструкції, у якій поєднано теоретичні моделі міфу з реконструкцією структури міфологічного простору. У дослідженні уточнено зміст ключових понять, що описують міфологічне мислення слов'ян, зокрема трисвітню модель, образ світового дерева, символічні функції божеств та культурних героїв.

Методи дослідження охоплюють комплекс взаємодоповнюючих підходів, що забезпечують цілісність і глибину аналізу. Основним є історико-порівняльний метод, який дав змогу зіставити слов'янські міфи з індоєвропейськими традиціями та виявити спільні архетипи. Структурно-семіотичний метод застосовувався для аналізу символів, міфологічних образів і моделей, що формують світоглядну систему. Культурологічний підхід допоміг розглянути міф як елемент духовної культури та основу ритуально-обрядових практик. Метод аналізу й синтезу був використаний для опрацювання джерельної бази та формування узагальнених висновків.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її результатів у навчальному процесі під час викладання дисциплін з культурології, історії культури, релігієзнавства, фольклористики та етнології. Матеріали дослідження можуть слугувати основою для наукових робіт, присвячених міфологічній спадщині слов'ян, а також для подальших розвідок у сфері порівняльної міфології, історичної антропології та традиційної культури. Крім того, робота має значення для розвитку сучасної культурної ідентичності,

оскільки дозволяє глибше усвідомити символічні архетипи, світоглядні моделі та духовні орієнтири, успадковані від давньослов'янської традиції.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЇ МІФУ ТА МІФОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ ПРО КУЛЬТУРУ

1.1. Міфологія в культурі архаїчного суспільства.

Міфологія є однією з найдавніших форм духовної культури людства, що виникла на зорі цивілізації як спосіб пізнання, осмислення і пояснення світу. Вона стала тією першою спробою людини зрозуміти себе і навколишню реальність, знайти місце людини у космосі, осмислити сили природи, які наділялись надприродними властивостями. Міфологія не є первинною формою свідомості та пізнання, якою, на думку більшості дослідників, слід вважати магію [32, с.6].

Необхідно зазначити, що більшість досліджень міфу присвячена його архаїчним формам, але реальне панування політичних міфів у житті суспільства викликало потребу розширення знань про міф, що відобразилось у дослідженні цієї проблематики як окремої теми. На жаль, фундаментальних досліджень у цій сфері небагато. Вони належать західним вченим Е. Кассінеру, Ж. Сорелю, К. Хюбнеру, К. Фладу та російським дослідникам П. Гуревичу, В. Полосіну, А. Кольєву, А. Цуладзе. У сучасній соціальній філософії розробленість цієї теми є недостатньою, домінує негативне ставлення до політичного міфу, розглянуті лише певні аспекти цього багатогранного явища [15].

Для архаїчного суспільства міф не був вигадкою — він сприймався як істина, як безпосередня реальність, у якій людина жила, діяла і мислила. Міфологічне мислення становило універсальний спосіб світосприйняття, у якому не існувало межі між суб'єктивним і об'єктивним, реальним і надприродним, матеріальним і духовним.

Архаїчна людина жила у світі, де все було одухотвореним: дерева, гори, річки, каміння, тварини, сонце, місяць і зорі мали власну душу й волю. Цей світ не поділявся на природу і культуру — він сприймався як єдине ціле, де все

взаємопов'язане. Людина не протиставляла себе природі, а бачила в ній частину свого буття, рідну силу, з якою треба жити у злагоді. Саме тому в міфології архаїчного суспільства центральне місце займає принцип тотожності людини й космосу, що відображається у мотивах перетворення, перевтілення, спорідненості людини з тваринами, рослинами, природними стихіями.

Міф у культурі архаїчного суспільства мав справді багатофункціональний характер, оскільки він пронизував усі сфери життя людини — від повсякденної діяльності до найвищих проявів духовної творчості. Передусім міф виконував пізнавальну функцію, адже саме через міф людина намагалася пояснити світ довкола себе, зрозуміти закони природи та механізми її циклічності. Архаїчній людині було притаманне нераціональне, образне мислення, і тому природні явища — грім, блискавка, зміна пори року, народження і смерть — розумілися як прояви волі персоніфікованих сил. Міф дозволяв упорядковувати хаос буття, переводячи його у сферу осмисленого й зрозумілого, наділяючи явища природи смислами, мотивами та духовними причинами [1].

Водночас міф мав комунікативну функцію, оскільки він був засобом передачі важливих знань та емоційних станів у межах спільноти. У суспільстві, де ще не існувало письма, слово ставало не просто носієм інформації, а духовним актом, який оживляв минуле й формував майбутнє. Колективне виконання міфу в піснях, обрядах, святах забезпечувало єдність громади, створювало спільну систему значень, яка була зрозуміла всім членам роду. Саме завдяки міфу різні покоління могли взаємодіяти, передаючи одне одному уявлення про світ, моральні норми, правила поведінки.

Не менш важливою була нормативно-регуляторна функція міфу [16]. У ньому містилися уявлення про справедливе та несправедливе, священне і профанне, дозволене і заборонене. Міф описував ідеальні моделі поведінки, що вважалися правильними в конкретній спільноті, та встановлював санкції за їх порушення — від соціального осуду до сакрального покарання з боку богів або духів предків. Через такі оповіді підтримувалася дисципліна, стабільність, порядок у роду. Особливо яскраво це виявлялося в ініціаціях, весільних і

поховальних обрядах, у яких міф не просто розповідався, а проживався і переживався, закарбовуючись у свідомості на все життя.

Крім цього, міф мав сакральну функцію, тобто був формою релігійної свідомості. Через міф людина вступала в контакт із надприродними силами, усвідомлювала свою залежність від богів, природи, духів. Міф перетворював природні явища на символи, наповнював їх священним змістом, який був вищим за індивідуальний досвід окремої особи. Завдяки цьому міф не лише пояснював реальність, а й освячував її, роблячи кожен елемент світу частиною великого космічного порядку. Вогонь, вода, земля, дерево, камінь — усе мало сакральне значення, і будь-які дії людини вважалися успішними тільки тоді, коли вони узгоджувалися з цим порядком.

Важливо підкреслити, що міф був носієм колективної пам'яті. У ньому концентрувався історичний досвід спільноти — не в хронологічному, а в символічному вигляді. Міф не запам'ятовував точні події, але зберігав сенс подій, їх моральне й духовне значення. Саме тому у багатьох народів обрядові пісні, легенди, перекази пережили століття і збереглися навіть після кардинальних змін суспільного устрою і релігії.

Міф регулював поведінку членів роду і визначав їхню соціальну роль. Кожен знав, що повинен діяти відповідно до сакрального порядку, щоб забезпечити добробут не лише собі, а й усьому роду. Порухення міфологічних норм вважалося порушенням гармонії всесвіту і могло «викликати гнів» сил природи або предків [1].

Через міф передавалися знання про предків, історію роду, його започаткування, взаємозв'язок із землею та богами. У цьому сенсі міфологія виконувала роль фундаменту родової ідентичності — через неї люди усвідомлювали свою приналежність до громади, свого минулого і продовження у майбутніх поколіннях.

Суттєвою рисою міфологічного мислення є синкретизм — нерозчленованість різних форм духовної діяльності. У міфі поєднуються зародки релігії, мистецтва, науки, моралі, філософії [21]. Для архаїчного суспільства не

існувало окремих сфер «естетичного» чи «наукового»: кожен акт мислення і дії мав ритуально-міфологічний зміст. Мислення було образним, асоціативним, воно не оперувало абстракціями, а виявлялося через конкретні символи, персоніфіковані образи. Тому у міфології панує метафорична логіка: сонце — це бог, грім — це його гнів, ніч — це чудовисько, що поглинає світло.

Однією з фундаментальних характеристик міфологічного світогляду є циклічність часу. Архаїчна людина не сприймала час як лінійний поступ від минулого до майбутнього. Час був священним колом, у якому все постійно відновлюється — день змінює ніч, зима переходить у весну, смерть відкриває шлях до нового народження. Така циклічна модель часу відображалась у ритуалах, святах, календарних обрядах. Через повторення космічних подій — наприклад, відтворення «першотворення світу» у святкуваннях — суспільство відчувало стабільність і безперервність буття.

Міф у культурі архаїчного суспільства виконував також функцію збереження ідентичності спільноти. Він був «кодом» племені, що пояснював походження народу, його звичаї, структуру влади, зв'язки з богами та предками. Наприклад, у багатьох традиційних міфах присутній мотив тотемного предка — тварини або рослини, від якої веде свій рід плем'я. Через ритуали, які відтворювали ці міфи, суспільство підтримувало єдність, спільну пам'ять, моральні цінності.

Архаїчна людина сприймала міф не лише як розповідь, а як дію. Міф був невіддільний від ритуалу — обряд відтворював події, описані у міфі, а сам міф надавав обряду сенсу. Учасники ритуалу не «зображали» міфічні події, а реально їх переживали, входили у сакральний час і простір. Таке злиття слова і дії створювало особливий тип реальності, де межа між вигаданим і дійсним зникала. Саме тому в архаїчній культурі слово мало магічну силу: воно могло лікувати, проклинати, викликати дощ чи сприяти родючості.

Міфологічне світобачення формувалося в умовах колективного життя, коли індивідуальна свідомість ще не відокремилась від колективної. Усі знання, вірування, уявлення були спільними для роду, вони передавалися з покоління в

покоління усно, через оповіді, пісні, казки, обряди. Ця колективність мислення пояснює, чому міф не знає авторства — він створений народом, але не має конкретного творця.

Архаїчне суспільство сприймало світ як систему взаємодії сил, у якій панує гармонія між небом і землею, людьми і богами, життям і смертю. Міфологічна картина світу базувалась на принципі дуалізму — протиставлення, що водночас доповнюють одне одного: світло і темрява, добро і зло, чоловіче і жіноче, порядок і хаос. Через боротьбу і єдність цих начал світ зберігав свою цілісність. У подібних міфах народжуються мотиви космічного бою, творення світу з тіла першоістоти, поділу неба і землі, появи людей із землі або дерева — ці архетипи повторюються в усіх культурах.

Міфологія архаїчного суспільства не тільки пояснювала світ, але й формувала емоційно-ціннісне ставлення до нього. Вона вчила людину жити в гармонії з природою, шанувати предків, виконувати обряди, зберігати зв'язок із духовним світом. Завдяки цьому міфологічне мислення стало основою моральних норм і естетичних ідеалів, що пізніше перейшли у фольклор, релігію та мистецтво [23].

Отже, міфологія в культурі архаїчного суспільства була не просто системою вірувань — вона становила універсальну форму колективного досвіду, що поєднувала знання, віру, мистецтво, мораль і соціальні правила. Міфологічне світобачення пронизувало всі сторони життя людини, задавало зміст як ритуальним діям, так і повсякденній поведінці. Міф був основою, яка дозволяла архаїчній людині відчувати свою включеність у світ, розуміти своє місце та призначення. Він забезпечував цілісність сприйняття реальності, у якому не було відокремлення духовного від матеріального, символічного від практичного, особистого від загального.

Через міф архаїчна людина створювала смисл свого існування: кожен природний процес, кожна життєва подія набувала значення в рамках загального космічного порядку. Народження і смерть, праця і свято, любов і війна — усе розумілося як частина великого циклу світового життя, у якому людина є

співучасником, а не випадковим елементом. Сама ідея буття у міфологічній свідомості спиралася на принцип гармонії між людиною, суспільством і природою. Цей принцип зумовлював етичні норми, що регулювали поведінку громади, формував духовні цінності та ідеали взаємоповаги, взаємодопомоги, продовження роду і шанування предків.

Міфологія виступала також фундаментом художнього мислення. Саме з міфу вийшли перші пісні, легенди, танці, ритуальні дієства, що згодом перетворилися на народне мистецтво й літературну творчість. У міфі закладена первісна поетика мови, у ньому сформувалися образні моделі, які протягом століть зберігали свою естетичну силу. Через символи, метафори і архетипи, що народилися в міфі, людство навчилося осмислювати переживання, почуття і внутрішній духовний досвід.

Крім того, міфологія стала тим підґрунтям, з якого згодом вирости релігійні системи. Релігія, на відміну від первісної міфології, розділяє світи на сакральний і земний, але її образи — боги, духи, покровителі, ідея сакрального порядку — мають коріння у міфологічному мисленні. Філософія теж бере свій початок із міфу, адже перші філософські уявлення про світ були переосмисленням міфологічних архетипів і космогонічних моделей. Навіть наука, що прагне раціонального пояснення світу, виросла на ґрунті міфологічного прагнення знайти порядок у хаосі і пояснити приховані закономірності всесвіту.

Таким чином, міфологічне мислення стало тією духовною матрицею, на якій постали релігійні, філософські й художні системи людства. Воно зберегло в собі пам'ять про витоки культури, про перші форми взаємодії людини зі світом, про глибинні закони існування. Саме тому вивчення міфології є не просто історичним або фольклорним завданням — це шлях до розуміння того, як людство усвідомлює себе, встановлює цінності, визначає сенс буття та обирає напрям свого розвитку.

1.2. Передача світоглядних уявлень у родовому суспільстві.

У добу родового суспільства міфологія набула не лише світоглядного, а й соціально-організаційного значення. Вона стала тим духовним каркасом, на якому ґрунтувалося все життя спільноти. Рід, як основна соціальна одиниця архаїчного суспільства, був не просто об'єднанням людей за кровною спорідненістю — це була сакральна єдність, де кожен член відчував нерозривний зв'язок із предками, живими родичами та нащадками. Саме міфологічні уявлення забезпечували передачу цього зв'язку через покоління, формуючи морально-етичні норми, традиції, звичаї, вірування та обрядову систему.

Світогляд — постійний супутник людської життєдіяльності на будь-якому етапі історії суспільства. Він визначає спосіб бачення світу, місце людини в цьому світі, сенс її існування та систему цінностей, яких вона дотримується. Найбільш ранніми й фундаментальними формами світогляду були міф та релігія, які передували науковим та філософським формам осмислення реальності. На відміну від пізніших раціональних систем, міфологічний світогляд не розділяв світу на матеріальний і духовний, реальне та символічне — він сприймав усе як єдине ціле, де кожен елемент має сакральну природу і внутрішній сенс [20].

У межах родового устрою міф виконував роль колективної пам'яті. Він пояснював походження роду, його тотем, територію, зв'язок із небесними і земними силами [8, с. 60]. Кожен рід мав власну «родову легенду» — міф про пращура-засновника, який міг бути людиною, твариною, птахом чи навіть божеством. У такий спосіб родова спільнота осмислювала своє існування як частину космічного порядку. Тотемізм — віра в спільного прародителя-тотема — створював основу морального закону: не можна вбивати тварину, що символізує рід, бо це рівнозначно злочину проти власної крові. Тотем у цьому контексті був не просто символом або емблемою групи, а живим духовним предком, що об'єднував усіх членів роду в єдину сакральну родину. Він виконував роль посередника між поколіннями, між живими та померлими, між людьми і силами природи.

Тотемізм визначав не лише моральні заборони, але й моделі поведінки, що вважалися правильними та гідними. Якщо тотемом був, наприклад, орел, то члени роду прагнули наслідувати його якості: силу, відвагу, здатність підніматися високо й бачити далеко. Якщо тотемом була тварина, пов'язана з працею — бик, кінь, олень — це формувало трудову та господарську етику роду. Таким чином, тотем був не лише предком, але й етичним ідеалом, з яким співвідносили власне життя.

Більш того, тотемізм формував уявлення про тісний зв'язок людини з природою, де природа не сприймалася як ресурс чи зовнішнє середовище, а як рідна сутність, спільне середовище існування. Жодне дерево, жодна річка чи пагорб не могли бути знищені без потреби, оскільки вважалося, що в природі перебувають духи предків і самі боги. Таким чином, тотемічні вірування виступали основою первісної екологічної етики, яка будувалася не на раціональних аргументах, а на глибинному відчутті єдності з природою. Завдяки цьому родове суспільство формувало стійкі форми взаємодії з довкіллям, уникаючи руйнівного використання землі та ресурсів.

Тотем також виконував функцію соціального маркера, визначаючи межі між «своїми» та «чужими». Той, хто належав до роду, був частиною сакральної спільноти, а чужинець сприймався як потенційна загроза, оскільки він не був включений у систему взаємних обов'язків та моральних норм. Таким чином, тотемізм виконував роль регулятора соціальних відносин, що забезпечував єдність внутрішньої структури та окреслював зовнішні кордони спільноти.

Особливе значення тотем мав і в ритуально-обрядовій практиці. Під час свят йому приносили жертви у вигляді частини врожаю, шматка хліба, напою або символічної фігури тварини — не знищуючи реального предка. Ритуал мав не стільки жертвений характер, скільки подячно-оновлювальний: він нагадував роду про їхнє походження, про зв'язок з предками, про спільну відповідальність за продовження життя [28].

Передача світоглядних уявлень у родовому суспільстві здійснювалася переважно через усну традицію. Усе знання про світ, людину, богів, духів,

природу існувало у формі оповідей, пісень, прислів'їв, заклинь і обрядів. Ця традиція не мала письма, але мала глибоку символічну пам'ять. Старійшини, шамани або жерці виступали хранителями сакрального знання — вони знали родові перекази, міфи про походження, легенди про героїв, космогонічні сюжети, які розповідали під час свят, ініціацій чи ритуалів. Знання передавалося від старшого покоління до молодшого не лише словами, а й діями — участю у священнодіях, спільному виконанні ритуалів, навчанні через наслідування.

Слово мало величезну силу у родовому суспільстві. Воно було не просто засобом комунікації, а виявом магічної енергії. Вважалося, що через слово людина може впливати на навколишній світ: викликати дощ, зцілювати, відвертати зло, благословляти чи проклинати. Саме тому будь-яке проголошення мало сакральний сенс. Усна традиція не лише зберігала міфи, а й робила їх дієвими — коли оповідь звучала, вона “оживала”, відтворюючи первісну подію.

Важливою складовою передачі світоглядних уявлень були обряди, які символічно повторювали міфічні події. Ритуали ініціації, шлюбні, поховальні, календарні та родинні обряди несли у собі елементи міфологічного мислення. Вони не просто супроводжували життєві події — вони надавали їм священного змісту. Під час ініціаційного ритуалу юнак «вмирав» як дитина і «народжувався» як дорослий, повторюючи космічний акт творення світу. У цьому полягала глибока символіка — через ритуал людина входила у сакральний час, стаючи частиною безперервного коловороту буття.

Особливе місце в родовій міфології посідали уявлення про предків. Культ предків — один із найдавніших елементів міфологічного світогляду — забезпечував спадкоємність поколінь і моральний порядок. Предки вважалися охоронцями дому, роду, полів і худоби. Їм приносили жертви, залишали частку їжі, зверталися по допомогу й поради. Через пам'ять про предків суспільство утверджувало моральну відповідальність — порушити заповіт пращурів означало накликати на себе нещастя. Таким чином, рід був не лише соціальною, а й релігійною спільнотою, пов'язаною духовними узами з минулим [17].

У родовому суспільстві міфологічне мислення визначала особлива логіка — логіка аналогій, асоціацій і повторів. Людина пізнавала світ через подібності: «як на небі, так і на землі». Усі події сприймалися як відображення вищого, космічного порядку. Цей принцип лежав в основі соціальної організації — старійшини уподібнювалися богам, рід — космосу, а його структура — світовому дереву, де корені — це предки, стовбур — нинішнє покоління, а крона — майбутні нащадки.

Міфологічна система родового суспільства формувала і гендерні ролі. Чоловік і жінка у світоглядних уявленнях виступали не протилежностями, а взаємодоповнюючими силами. Жіноче начало асоціювалося з родючістю, землею, матір'ю, життям; чоловіче — з небом, вогнем, сонцем, силою. Через ритуали шлюбу, народження, праці ці начала постійно відновлювали космічну гармонію. Таким чином, соціальні ролі не були лише побутовими, вони мали сакральне значення, закріплене міфом [19, с. 143].

Значну роль у передачі світоглядних уявлень відігравала обрядова поезія — замовляння, пісні, голосіння, що супроводжували всі важливі етапи життя людини і роду: народження, ініціацію, весілля, працю, хворобу, смерть. Обрядова поезія була не просто художньою формою — вона виконувала функцію збереження і відтворення сакральних знань. Кожен обряд мав свою словесну формулу, ритм, інтонацію, яка не тільки звучала, а й *працювала* як дія. Замовляння не промовляли для краси — їх *здійснювали* як акт впливу на світ. Слово у слов'ян було не описом, а силою, що творить і змінює реальність.

Весільні пісні, зокрема, мали символіку переходу зі статусу дівчини у статус жінки, зі світу батьківського дому — у світ нового роду. Весілля розглядалося як космічний акт, аналогічний шлюбіві Неба і Землі, Сонця і Води, Ярила і Лади. Тому образи нареченого і нареченої були не лише людськими: вони уособлювали дві великі сили світу — чоловіче творче начало і жіноче родильне. Під час весільних пісень відтворювали коловорот життя — «доля проходить коло». Символ кола у танцях-хороводах і співі не був випадковим: він виражав циклічність буття, рух часу, єдність громади.

Поховальні плачі (голосіння) виконували іншу, але не менш важливу функцію. Вони супроводжували людину у момент переходу у світ предків. Плач не був виразом відчаю, як часто здається сучасному читачу, — це був ритуальний спосіб *провести* душу в Навь, допомогти їй пройти межу між світами. У голосіннях глибоко звучала ідея, що смерть — не зникнення, а зміна стану. Людина не залишає рід, а переходить у його невидиму частину, продовжуючи захищати живих. У піснях та плачах часто згадувалося: «Не помер — у рід пішов», «У землю ліг — на крилах підвівся до неба». Усе це вказує на важливу особливість слов'янського мислення: матеріальне і духовне не протиставлялися, а були двома рівнями одного життя.

Окремо варто згадати замовляння — словесні формули, що використовувалися для зцілення, захисту, благословення, впливу на стихії. Замовляння завжди будувалися на паралелізмах між світом природи та світом людини: «як сонце сходить, так і сили встають», «як вода тече, так і хвороба піде». Це свідчить про глибоку віру у спорідненість усіх форм буття. Замовляння вимовлялися у певних місцях (поріг, джерело, поле), із певними жестами, на певній інтонації — бо слово розумілося як енергія, яка повинна бути спрямована правильно [11].

Таким чином, обрядова поезія виступала не лише елементом культури, а механізмом передачі світогляду через покоління. Вона поєднувала у собі:

- міфологічні уявлення (про природу, богів, предків);
- соціальні норми (про рід, сім'ю, роль чоловіка й жінки);
- етичні цінності (шанування праці, землі, старших);
- практичні знання (час сіяння, збирання, лікування).

Усе це формувало єдину систему знань, в якій духовний і матеріальний досвід не розривалися, а існували як нероздільне ціле. Через слово людина входила в ритм світу, у його дихання і розповідь, стаючи спадкоємцем космічної пам'яті роду. Обрядова поезія була живою енциклопедією світу, яку людина не читала — а співала, промовляла, проживала.

Зміцнення міфологічного світогляду у родовому суспільстві було тісно пов'язане з розвитком господарської діяльності. Праця сприймалася не лише як засіб виживання, а як сакральна дія. Землероб, мисливець, рибалка чи пастух виконували свої функції з вірою у надприродних покровителів. Кожна діяльність мала свого духа чи божество: дух поля, води, лісу, дому. Ці уявлення формували моральні норми поведінки: не можна порушувати межі священного простору, забруднювати джерела, нищити дерева без потреби — бо це викликало гнів духів.

Отже, передача світоглядних уявлень у родовому суспільстві — це не просто процес навчання чи виховання, а механізм формування колективної свідомості, що забезпечував духовну цілісність спільноти. Через міф, слово, ритуал і пам'ять про предків архаїчна людина передавала наступним поколінням уявлення про добро і зло, життя і смерть, порядок і хаос, зв'язок земного і небесного. Саме ці уявлення стали основою подальшого розвитку релігії, культури та моральних засад усього людства.

1.3. Культурний герой у міфології.

Образ культурного героя є одним із найважливіших і найглибших архетипів міфологічного мислення, який відображає прагнення людини до подолання хаосу, встановлення порядку й освоєння світу. У найдавніших міфах культурний герой виступає не лише як персонаж, що здійснює подвиги, а як творець людської культури, законів, звичаїв і ремесел. Його діяльність символізує перехід людства від первісного стану безладу до впорядкованого буття. Саме через фігури культурних героїв архаїчне суспільство пояснювало виникнення усього, що відрізняє людину від природи — мови, вогню, землеробства, одягу, знань і ритуалів.

Поняття «культурного героя» охоплює цілий комплекс мотивів і символів. Це може бути бог, напівбог або людина, що володіє надзвичайною силою, мудрістю, кмітливістю чи магічними здібностями. У різних народів культурні

герої мають свої імена — Прометей у давніх греків, Гільгамеш у шумерів, Один у скандинавів, Кецалькоатль у ацтеків, Манабозо у північноамериканських індіанців, а у слов'ян — це образи таких постатей, як Сварог, Велес, Перун або Микула Селянинович. Незалежно від культурного контексту, усі ці персонажі виконують одну і ту ж символічну функцію — вони стають посередниками між богами і людьми, руйнівниками старого світу й засновниками нового порядку [14].

Архаїчне суспільство сприймало діяльність культурного героя як акт космічного творення. Він долає первісний хаос, встановлює межі, розділяє небо і землю, приносить людям світло й знання. Найпоширеніший мотив — це дарування людям вогню, який символізує не лише тепло і життя, а й духовне просвітлення. Так, Прометей краде вогонь у богів і передає його людям, за що зазнає покарання. У слов'янських міфах аналогічну роль виконує бог Сварог — коваль небесного вогню, що навчив людей ремесел і встановив перші закони. Через такі образи міфологія передає ідею про те, що культура — це результат жертви, подвигу, страждання, але також і визволення людини з темряви неучтва.

Культурний герой у міфології часто виступає як реформатор світу. Його місія полягає у впорядкуванні всесвіту, наданні форм безформному, смислу хаотичному. Він створює ріки, гори, небеса, розподіляє землі між племенами, встановлює священні межі, вводить календар, винаходить музичні інструменти, навчання, лікування, землеробство. Його діяльність стає зразком для людської творчості — саме тому будь-який ремісник чи господар у традиційній культурі вважав себе спадкоємцем героя.

Водночас культурний герой уособлює й амбівалентність людської природи. Він може бути одночасно добрим і хитрим, благодійником і порушником заборон. Наприклад, у міфах про Прометея або Велеса простежується мотив бунту — герой кидає виклик богам, переступає межі дозволеного, щоб принести користь людям. У цьому відображається архаїчне уявлення про подвиг як акт порушення космічного порядку задля створення нового. Герой — це не слухняний виконавець волі богів, а творець, який здатен

самостійно діяти, нести відповідальність, бути вільним. Така подвійність образу робить його архетипом людської боротьби за знання, свободу й гідність [18].

Символічно культурний герой виступає як «посередник між світами» — небесним, земним і підземним. Він може спускатися до царства мертвих, щоб принести звідти знання, або підніматися на небо, щоб здобути вогонь чи мудрість. Цей мотив “шляху героя” має глибоке психологічне значення: він відображає внутрішню подорож людини від темряви до світла, від неусвідомленого до свідомого. У структурі міфу цей шлях завжди супроводжується випробуваннями, символічною смертю і відродженням — подолавши труднощі, герой повертається до людей із новим знанням або силою.

У родових спільнотах міфи про культурних героїв виконували і педагогічну функцію. Вони вчили молодше покоління моральних принципів, зразків поведінки, чеснот мужності, винахідливості, відваги, самопожертви. Герой ставав ідеалом, до якого прагнула людина, символом правильного способу життя. Через оповіді про подвиги культурного героя суспільство виховувало віру в силу розуму і праці, утверджувало соціальні норми: повагу до старших, хоробрість у бою, вірність роду, працьовитість і справедливість.

У міфології слов'ян образ культурного героя тісно пов'язаний із божествами, що опікувались ремеслами, хліборобством, ковальством. Бог Сварог вважався тим, хто «кує світ», встановлює космічний лад, тоді як його син Дажбог приносив людям світло, тепло, життя. Велес, бог мудрості й багатства, виступає як покровитель знань і магії, що навчив людей рахувати, лікувати, розуміти закони природи. Інший тип героя — Микула Селянинович — землероб, який уособлює трудову стихію, що перемагає воїна. Через нього слов'янська міфологія стверджує перевагу праці й доброти над насильством і руйнуванням [41].

Особливо цікавою є подвійність культурного героя у міфах — він може бути одночасно благодійником і трикстером. Трикстер — це хитрий обманщик, що руйнує усталені норми, але водночас приносить користь. У слов'янських переказах ця функція частково приписується Велесу, який краде худобу в

Перуна, викликаючи боротьбу між ними. Такий конфлікт відображає боротьбу хаосу і порядку, у якій через суперечність народжується нова рівновага. У психологічному вимірі трикстер уособлює творчу силу руйнування — він змінює старе, щоб дати місце новому.

Образ культурного героя також має зв'язок із календарною обрядовістю. У весняних обрядах він часто асоціюється з відродженням природи, перемогою світла над темрявою, життя над смертю. У деяких традиціях герой проходить символічну смерть — згорає, тоне або спускається під землю, щоб потім воскреснути. Цей цикл повторюється щороку, відображаючи ідею вічного оновлення життя. Таким чином, міф про культурного героя є не лише космогонічним, а й аграрним за своєю суттю — він пояснює ритми природи, зміну пір року, чергування праці й відпочинку [13].

З точки зору культурології, образ культурного героя виконує роль «матриці» цивілізаційного розвитку. Він задає модель поведінки людини у світі: творити, боротися, долати межі, жертвувати заради спільного добра. Кожна епоха переосмислює цей образ — у середньовіччі культурний герой перетворюється на святого або лицаря, у новий час — на науковця, винахідника, митця, у сучасному світі — на символ новаторства, прогресу, гуманізму. Але незмінним залишається головне: герой — це той, хто відкриває нові можливості людського духу.

Отже, культурний герой у міфології — це не просто персонаж стародавніх оповідей, а символічна фігура, яка втілює саму ідею культури як результату духовного подвигу. Він поєднує в собі людське і божественне, свободу і відповідальність, творчість і жертву. Через його образ архаїчна людина усвідомлювала власне місце у світі, сенс праці, знань, мистецтва. Міф про героя став своєрідним кодом, який передавав із покоління в покоління уявлення про шлях людини — шлях від хаосу до гармонії, від безсилля до творення, від темряви до світла.

1.4. Міфологічна модель світу. Міфомодель слов'янського світу

Міфологічна модель світу є однією з найдавніших форм узагальненого уявлення людини про будову, порядок і сенс буття. Вона формувалася в умовах архаїчного мислення, коли межа між природою, суспільством і надприродним не існувала. Для людини міфологічної епохи світ був не сукупністю предметів, а живою істотою, наділеною волею і свідомістю. Усе в ньому мало свій дух, свій початок і мету, а гармонія між усіма силами забезпечувала існування космосу. Тому міфологічна модель світу — це не лише космогонічна система, а передусім світогляд, у якому кожен елемент має духовний сенс.

Міфологічна картина світу виникла на основі синкретичного мислення, коли людина сприймала світ як єдність мікрокосму і макрокосму. Людське тіло, громада, рід, земля — усе це сприймалося як віддзеркалення структури всесвіту. В міфологічній картині світу об'єкти навколишнього середовища і людина пов'язуються один з одним принципово випадковим шляхом, але пояснюють досить важливі явища. Міфологічний підхід до пояснення навколишнього середовища до сих пір зберігається в суспільному світогляді не тільки у первісних племен Африки і Океанії, але і в досить обізнаних народів [25, с. 149].

Для міфологічного світогляду характерним є поділ світу на три основні частини, або трисвіття, яке становить універсальну модель космосу, притаманну більшості індоєвропейських народів (рис.1.1) .

Рисунок 1.1. Поділ світу на три основні частини [25, с. 149].

Ця структура не є випадковою або декоративною — вона відображає уявлення архаїчної людини про порядок світу, взаємозв'язок природних сил, місце людини та її духовну долю. Трисвітня модель забезпечує гармонію, рівновагу і впорядкованість, визначаючи не лише космогонічні уявлення, але й форму соціального життя, ритуальну систему та моральні орієнтири.

Середній світ — це світ людей, світ живої природи, щоденної діяльності, праці та історії. Він є центром космосу, його видимою і переживаною частиною. У світогляді давніх слов'ян Земля — це не просто територія, ґрунт чи простір проживання, а жива істота, що має душу, пам'ять і здатність до взаємодії з людиною. Її уособлювали богині Мокоша, Жива, інколи Матір-Земля як загальнонародний образ вселенської матері [4, с.5]. Середній світ — місце

рівноваги між світлом і темрявою, народженням і смертю, рухом і спокоєм. Саме тут людина виконує свою духовну місію — підтримує космічний порядок через працю, моральні вчинки, ритуали та шанування предків.

Верхній світ — це сфера богів, світла, висоти, руху, закономірності. Він асоціюється із небесним вогнем — сонцем, блискавкою, зорями. Тут знаходяться у слов'янському світогляді Перун, Сварог, Дажбог, а також духи, що керують природними силами (вітер, грім, час). Верхній світ уявлявся недосяжним у буквальному розумінні, але доступним через обряд, молитву, жертвний вогонь, пісню. У ритуалі людина ніби “піднімалася” до богів, а боги “спускалися” у світ людей [35, с. 185].

Світло з верхнього шару космосу не лише освітлює земне життя — воно упорядковує його, робить осмисленим. Без неба немає закону, немає міри, немає долі.

Підземний світ у слов'ян асоціюється не лише з царством мертвих, але й із потойбічною мудрістю, пам'яттю, корінням, із праджерелом життя. Це світ предків, сил родючості, темних і вологих енергій, що сприяють росту та перетворенню.

Головним богом підземного світу був Велес — покровитель мудрості, тварин, підземних скарбів, руху душ. У Наві перебували також душі померлих, що продовжували супроводжувати рід, впливаючи на долю живих. Тому підземний світ у слов'янській традиції не був злим чи страшним у християнському розумінні — він був необхідною частиною космічного циклу, простором тиші, очищення та підготовки до нового життя. Смерть у такому світогляді не є кінцем, вона — повернення до джерела, від якого починається нове коло буття [4, с.5].

Центральним символом міфологічної моделі світу є *світове дерево* — універсальний образ осі світобудови, що з'єднує всі рівні космосу. Його коріння сягає підземного царства, стовбур підтримує землю, а крона торкається неба. На його вершечку сидять небесні птахи — посланці богів, а біля коренів живуть змії або дракони, які охороняють підземні джерела життя. Світове дерево символізує

безперервний зв'язок між життям і смертю, світлом і темрявою, минулим і майбутнім. Загалом дослідники розрізняють багато варіацій мотиву світового дерева: «дерево життя», «дерево плодючості», «дерево любові», «дерево центру», «дерево відродження», «небесне дерево», «дерево межі», «шаманське дерево», «дерево знання» (рис.1.2) [5, с.623].

Рисунок 1.2. Дерево життя і пізнання (Індія 1336—1546 рр.) [5, с.623].

Слов'янська міфомодель світу тісно пов'язана з природними циклами — зміною пір року, чергуванням дня і ночі, ритмами життя і смерті. У цьому світогляді світ не існує як статична, раз і назавжди встановлена система; навпаки, він постає як живий, організм, у якому все перебуває у стані безперервного руху. Життя сприймалося слов'янами як коловорот, як послідовність фаз становлення, розквіту, занепаду та оновлення. Смерть, у такому розумінні, не є кінцем, а лише

переходом до нового етапу існування — стану спокою перед відродженням, поверненням до початку кола.

Це філософське уявлення про циклічність буття знайшло свій найяскравіший вияв у календарній обрядовості, де кожне свято було не просто датою чи традиційною подією, а актом відтворення космічної драми, у якій людина ставала учасником оновлення світу. У святковому циклі слов'ян календар виступав відображенням руху сонця, зміни станів землі та переходів між світами Праві, Яві та Наві [4, с. 76].

Весна у слов'янській міфології символізувала народження світу, пробудження сил життя після зимового сну, повернення сонця і тепла. Весняні обряди пов'язані із Ярилом — божеством весняної сили, юності, родючості й закоханості. Саме образ Ярила уособлював початок нового життєвого циклу: землю вигукували, “будили”, обсівали ритуальним зерном, виводили закличні пісні. Весна означала оновлення крові землі, пробудження вод, соків, руху та життєвої енергії.

Літо — час найвищого розквіту сил миру. Центром літнього обрядового циклу було свято Купала, пов'язане з культом води та вогню. У ніч на Купала запалювали великі вогнища, через які стрибали, очищуючи тіло й душу; шукали квітку папороті — символ прихованої істини, внутрішнього прозріння; дівчата пускали вінки по воді, довіряючи долю течії. Усе це символізувало гармонію двох стихій, що втілюють чоловіче і жіноче начало, сонце і воду, тепло і вологу — тобто умови розквіту всіх форм життя. Літо було часом любові, сили, зрілості, повноти буття.

Осінь розглядалася як етап відходу сил природи у Навь — до підземного світу, де зберігається пам'ять і родючість. Урожай, зібраний у цей час, розумівся не лише як харчовий запас, а як дар предків і богів, тому осінні обряди мали характер подяки, шанування землі та роду. У цей час проводили поминальні свята Дідів, коли душі предків “присутні” в домі, і родина з ними розділяє трапезу. Осінь — це час завершення одного етапу, коли життя ніби повертається до коріння, до тих, хто забезпечив тяглість роду.

Зима — період спокою, внутрішнього відходу, збирання сил, “засинання” землі. Найважливішим зимовим святом була Коляда, що символізувала народження нового Сонця — маленького світла, яке має поступово зміцніти, вирости і повернути силу життя природі. Коляда — це момент мінімального світла, коли темрява ніби досягає вершини, але саме в ній народжується надія на новий цикл. Зима — це не мертвість, а підготовка до нового пробудження, час тиші, коли звернення до предків і богів має найбільшу силу [31].

Таким чином, міфологічна модель світу у слов’ян була динамічною. Вона не уявляла космос як застиглу ієрархію, а як живий ритм, що постійно повторюється. Торжество буття не можливе без спокою, розквіт — без в’янення, народження — без перебування у лоні потенційності. Людина в цій системі не спостерігач, а учасник космічного обігу, який через свята, обряди, працю, пісню і молитву підтримує гармонію світу.

Саме ця філософія вічного руху та оновлення і становить основу слов’янської духовності, міфопоетики та обрядовості.

У центрі слов’янської міфомоделі стояла людина як посередник між світом богів і духів. Людина не була господарем природи, але мала особливу місію — підтримувати рівновагу у світі через правильні дії, молитви, обряди. Порухення цього порядку вважалося не лише гріхом, а й загрозою космічній гармонії. Саме тому в слов’янській культурі велике значення надавалося етиці взаємин із природою: не можна рубати “священні” дерева, плюндрувати воду, зневажати землю. Міфологічна свідомість виховувала в людині почуття відповідальності за стан світу, що збереглося у пізніших народних традиціях і ритуалах.

Особливістю слов’янської міфомоделі є поєднання антропоморфних і натуралістичних елементів. Природні явища — вітер, грім, дощ, вогонь — уособлювались у вигляді богів або духів. Так, Перун керував громом і блискавкою, Дажбог приносив сонячне світло, Велес опікувався тваринами й достатком, Мокоша — землею та жіночою долею. Ці божества не були віддаленими від людей: вони жили поруч, могли допомогти або покарати, вступали у стосунки з людьми. Через цю близькість природи й сакрального

слов'янський світогляд залишався “земним”, життєствердним, спрямованим на гармонію, а не на страх перед богами [31].

Міфологічна модель світу у слов'ян також мала просторово-символічний вимір. Простір поділявся на “свій” і “чужий”, “освячений” і “небезпечний”. Центром “свого” світу був дім — мікрокосм, у якому повторювалась структура всесвіту. Піч символізувала вогонь, дах — небо, підлога — землю, а поріг — межу між світами. Звідси і численні обряди, пов'язані з порогом: його не можна було переступати без дозволу, бо це межа між життям і потойбіччям. Так само село, поле, ліс і річка мали свої сакральні кордони, що охоронялися обрядами й замовляннями.

У слов'янській міфології важливе місце займає концепт центру світу — Середзем'я, де знаходиться священна гора або дуб, біля якого протікають ріки життя. Цей центр був точкою єднання всіх світів, місцем контакту людини з богами. Він уособлював гармонію, яку людина повинна підтримувати через ритуали, пісні, молитви. У календарних святах відтворювався цей сакральний центр — під час Купала запалювали вогонь, навколо якого водили хороводи, відновлюючи космічний порядок.

Час у міфомоделі слов'ян теж мав особливу структуру. Він був циклічним, подібним до кола або спіралі. Минуле, теперішнє і майбутнє не відділялися жорстко — вони співіснували, повторюючись у ритуалах і святах. Міфологічна людина жила у “сакральному часі”, який постійно повертався до початку — до моменту творення світу. Саме тому обряди мали на меті “оновлення часу”: коли спільнота відтворювала міф про створення світу, вона ніби заново народжувала світ, очищувала його від хаосу.

Важливо, що слов'янська міфомодель поєднувала у собі елементи політеїзму та глибокого монізму. Хоча існувала множинність богів і духів, усі вони підкорялися єдиному космічному закону — закону гармонії та рівноваги, який забезпечував узгодженість усього суцього. Слов'яни вірили, що світ є впорядкованою цілісністю, де кожна сила має власну сферу дії, власне значення і роль у підтриманні космічного порядку. Боги не були ворожими один одному

сутностями, як у деяких інших міфологічних системах; навпаки, між ними існувала рівновага, що відображала природний баланс між небом, землею і підземним світом, між світлом і темрявою, між ростом і в'яненням.

Цю єдність можна назвати космічним монізмом, заснованим на уявленні про світ як єдиний живий організм. Людина, тварина, дерево, річка, гора, сонце і зірки — усе є частинами великого цілого. Життя не розділялося на «високе» і «низьке», «духовне» і «матеріальне» — усе існувало в єдиному потоці буття. У цьому полягає одна з найглибших відмінностей слов'янського світогляду від пізніших релігій, що прагнули суворого розмежування світів. Для слов'ян природа не була зовнішньою щодо людини: вона була її продовженням, її спільним тілом.

Таке розуміння світу формувало особливу моральну та етичну систему. Якщо все живе пов'язане між собою, то руйнування природи означає руйнування власної життєвої основи. Якщо предки не відходять безслідно, а живуть у корінні дерева, у вогні вогнища, у пам'яті роду — то шанування предків стає не просто традицією, а священним обов'язком. Якщо кожна істота має своє місце у світі — то повага до життя стає фундаментальним правилом.

Таким чином, міфологічна модель світу у слов'ян постає як цілісна система уявлень про космос як живу, впорядковану та одухотворену структуру. Це не був абстрактний або філософський конструкт, відірваний від життя, — навпаки, міфологічний світ світів був безпосередньо вплетений у повсякденність, поведінку, господарську діяльність і моральну культуру народу. Слов'янське бачення Всесвіту ґрунтувалося на уявленні про те, що світ має внутрішній сенс і порядок, а кожне явище — від сходу сонця до проростання зерна — є виявом невидимих сил, вкорінених у космічному ладі.

Циклічність часу була ще однією основою світогляду. Рік у слов'ян не просто «тривав», а проживався як священна драма смерті і відродження. Кожне свято — Коляда, Ярило, Купала, Дожинки — несло у собі частину космічного міфу, що повторювався з року в рік. Така повторюваність не означала застою:

навпаки, вона забезпечувала безперервність життя. Світ ніколи не зупинявся, а людина — разом з ним.

Сакральність природи була основою морального і соціального порядку. Природа не сприймалася як ресурс чи власність — вона була живою істотою, матір'ю, наставницею, джерелом сили. Шанування води, землі, сонця, дерев, вітру було не відлунням «язичницької наївності», а вираженням глибокого розуміння того, що життя можливе тільки в гармонії з навколишнім світом. Людина, яка порушує природний лад, порушує і лад світовий.

Ця міфологічна модель світу не зникла зі зміною релігійної системи. Навпаки, вона стала підґрунтям для формування слов'янського християнства. Багато обрядів, свят, символів, уявлень про душу, про рід, про святість землі та води були збережені і переплетені з новою вірою, створивши унікальний культурний синтез. Архаїчні образи не були зруйновані — вони трансформувалися, отримавши нове тлумачення, але зберігши свою глибинну сутність.

РОЗДІЛ 2

МІФОЛОГІЧНИЙ СВІТОГЛЯД СЛОВ'ЯН

2.1. Міфологічний простір слов'янського язичництва.

Міфологічний простір слов'янського язичництва є одним із найскладніших і найпоетичніших феноменів духовної культури давніх слов'ян. Це не просто сукупність вірувань чи обрядів — це цілісна система уявлень про будову світу, місце людини в космосі, про взаємозв'язок природного, соціального та духовного начал. Простір для слов'янина не був географічним поняттям — він сприймався як живий, сакральний, одухотворений організм, у якому кожна річ мала свою душу, волю і призначення.

У міфологічній свідомості давніх слов'ян простір не був нейтральним — він ділився на «свій» і «чужий», «освячений» і «небезпечний». «Свій» простір — це простір роду, оселі, поля, річки, лісу, який належав до упорядкованого світу — світу *Яві*. «Чужий» — це хаос, темрява, дика природа, територія демонічних істот, які могли шкодити людині. Такий поділ мав не лише географічний, а й моральний характер: «свій» простір ототожнювався з добром, порядком, гармонією, тоді як «чужий» — із безладом, небезпекою, злом [22].

Цей дуалізм світобачення відображав основний принцип слов'янського язичницького мислення — боротьбу й одночасну єдність протилежностей. На межі «свого» і «чужого» простору розгорталися головні події міфів і ритуалів. Саме на цій межі відбувалося спілкування людини з надприродними силами, відбувались жертвоприношення, освячення, ініціації. Тому межа між світами — це не просто лінія розділу, а місце зустрічі, де людина могла вступити у контакт із сакральним.

Особливе місце у структурі міфологічного простору посідав *центр світу* — точка, де сходяться всі три рівні буття: небесний, земний і підземний. Для слов'ян таким центром часто вважалося священне дерево або гора, біля якої

стояв храм чи капище. Це був символічний осередок всесвіту, де діяла особлива сила, — своєрідна “вісь світу”, що поєднувала людей і богів. Саме у центрі світу відбувались головні ритуали: весняні свята, обряди родючості, священні весілля, свята вогню. Людина, що наближалася до центру, ніби поверталася до витoku життя, до моменту первотворення.

Сакральна топографія слов'янського світу будувалася за принципом ієрархії святості, де кожне місце мало своє символічне, духовне та ритуальне значення. Простір не був однорідним та нейтральним — він сприймався як живий організм, у якому окремі території є «живильними точками», місцями сили, де зв'язок між світом людей і світом богів стає особливо близьким. Відтак слов'яни не просто мешкали на землі — вони *жили з нею у постійному діалозі*, усвідомлюючи, що кожен крок у цьому просторі вимагає розуміння та поваги.

Найбільш священними місцями були капища — відкриті святилища, де здійснювали жертвоприношення і моління богам. Капище зазвичай розташовувалося на височині або в центрі поселення, що підкреслювало його роль як осередку сакральної сили. Біля капищ могли стояти дерев'яні або кам'яні ідоли, але сам простір був важливішим, ніж образ. Віра слов'ян не була повністю образотворчою або матеріалізованою: люди вшановували не стільки форму, скільки присутність. Тому часто капища були простими за будовою, але надзвичайно насиченими смислом [22].

Особливе місце займали священні гаї — ліси, які не можна було рубати, засівати чи оскверняти будь-якою недоречною дією. Священний гай — це первісний храм природи, де дерева були не просто «рослинами», а істотами з власним духом і пам'яттю. Багато обрядів, пов'язаних із весняним пробудженням, ініціацією молоді та шлюбними традиціями, відбувалися саме у галях. Тут людина знаходилася у безпосередній близькості до світового дерева — космічної осі, яка поєднує Яв, Нав і Прав. Саме тому будь-яке пошкодження священного дерева вважалося не лише злочином проти природи, але й порушенням космічного порядку.

Гори також займали важливе місце у сакральній географії. Вони сприймалися як місця найближчого контакту небесного і земного, як своєрідні «містки» між світом людей і світом богів. На вершинах гір часто здійснювали жертвоприношення Перуну — богу грому і небесного закону, або Сварогу — володарю небесного вогню. У багатьох слов'янських регіонах до XVIII–XIX століть зберігалися звичаї приносити на гору хліб, мед, віск чи збіжжя під час грози, у такий спосіб «умиротворюючи» грізні сили неба.

Річки і джерела, у свою чергу, вважалися воротами у потойбічний світ, місцями очищення та переходу. Кожна річка мала свого духа — водяника або русалку, а джерела — духів-берегинь, що охороняли воду і життя. Вода у слов'янській культурі символізувала не лише очищення, але й пам'ять: у ній «зберігався» зв'язок із предками. Саме тому поминальні ритуали часто супроводжувалися обмиванням, пусканням вінків, опусканням хліба у воду або віднесенням дарів до річки.

Поля і засіяні землі були під опікою домовиків, польовиків, Рода і Рожаниць. Земля сприймалася як священне тіло Матері-Землі — «Матері-Сирої Землі». Кожен акт праці з землею був одночасно господарським і сакральним. Сіяти означало не просто кидати зерно — це був ритуал повернення землі частини життя, щоб вона дала його знову.

Життєвий простір слов'янина починався з дому — священного центру побуту. Хата сприймалася як мікрокосм, у якому відображалася структура всесвіту. Дах символізував небо, підлога — землю, піч — вогонь, поріг — межу між світами. Домовик охороняв дім, виступаючи посередником між родом і духами предків. Будівництво дому супроводжувалось обрядами освячення, жертвоприношенням, замовляннями — адже створення оселі було актом упорядкування хаосу, повторенням космічного творення [8, с. 87].

Далі простір розширювався до села — громади, яка символізувала «світ людей». Село мало свій центр — капище або майдан, де збиралась громада, святкували обряди, ухвалювали рішення. На межі села часто ставили охоронні знаки — ідолів, камені, дерев'яні стовпи з різьбленням, які мали захищати «свій»

світ від вторгнення темних сил. Цей простір охоронявся не лише фізично, а й духовно — через молитви, обереги, символи.

За межею «свого» світу починався світ природи, сповнений духів, істот і сил, які могли бути як доброзичливими, так і ворожими. Ліс, наприклад, у слов'янській уяві — це місце, де людина вступає у контакт із “іншим” світом. Там живуть лісовики, мавки, русалки — істоти, що уособлюють стихію хаосу. Ріка — межа між світами, символ переходу, водночас небезпека і очищення. Море або безмежна вода — образ хаосу, початкової безодні, з якої постає світ.

Міфологічний простір був не лише географічним, а й морально-духовним. Людина могла «загубитись» не лише фізично, а й духовно — опинитись «у чужому світі», тобто втратити зв'язок із предками, порушити звичаї, переступити межу священного. Саме тому ритуали очищення, сповіді, покути — навіть у дохристиянську добу — мали на меті повернути людину у «свій» простір, у гармонію з космосом.

Особливе місце у слов'янському язичницькому просторі займав культ вогню. Вогонь — це символ життя, чистоти, духовної енергії, зв'язку з небесним світом. Його запалювали під час свят, обрядів, родинних подій. Серед свят, що символізували сакральну топографію простору, вирізнялося Купальське свято — ритуал переходу між світами. Вогонь і вода, що взаємодіють під час Купала, символізують злиття протилежностей, оновлення світу. Стрибки через вогонь, купання в річці, пошук квітки папороті — усе це не просто розваги, а відтворення міфологічного акту творення й очищення.

У міфологічному просторі слов'ян важливим є поняття часу, який також мислився просторово. Календарний рік був «колом», що повторював шлях сонця, і кожен сезон мав свій сакральний простір. Весна — час сходження світла, оновлення; літо — повнота життя; осінь — занепад і перехід; зима — спокій і підготовка до нового циклу. Простір і час у слов'янській свідомості утворювали єдину систему — “життєве коло”, у якому все взаємопов'язане [35, с.285].

У результаті формування цього складного символічного простору виникла особлива риса слов'янського світогляду — *геоміфологічність*, тобто осмислення

кожного природного об'єкта як частини сакральної карти світу. Гори, ріки, джерела, гаї, навіть камені — усе мало священне значення. Звідси бере початок глибока любов слов'ян до своєї землі, культ рідного краю, який зберігся у фольклорі й донині.

Таким чином, міфологічний простір слов'янського язичництва — це цілісна система уявлень, де природа, людина і боги перебувають у постійній взаємодії. У ньому кожна точка має духовне значення, кожен напрямок — моральну орієнтацію, кожна дія — сакральний зміст. Цей простір не лише визначав фізичне життя людини, а й формував її світогляд, моральність і культуру. Саме він став підґрунтям для подальшого розвитку слов'янського фольклору, народних традицій і релігійних вірувань, які зберегли у своїй основі архаїчне відчуття живої, одухотвореної землі.

2.2. Структура міфологічного простору.

Структура міфологічного простору є ключем до розуміння світоглядних уявлень давніх слов'ян, адже саме через просторову організацію людина архаїчної епохи осмислювала себе, природу і космос. Простір для неї не був фізичною категорією, яку можна виміряти, — він був духовною реальністю, сповненою сенсів, символів і сил. Міфологічний простір не існував незалежно від людини: навпаки, саме людина його творила, наповнюючи значенням і впорядковуючи хаос. Через ритуали, міфи, традиції та свята слов'янин відтворював структуру космосу у власному побуті, селі, господарстві, обряді.

У основі структури міфологічного простору лежав принцип *сакральної упорядкованості*, який передбачав чіткий поділ на три рівні — небесний, земний і підземний. Ця тричленна модель повторює універсальний архетип “трьох світів”, що присутній у міфології майже всіх народів світу. Для слов'ян характерним було уявлення про світ як про триєдину систему: *Прав, Яв і Нав*. Ці поняття утворюють власну міфомодель світу, в якій відбита філософія рівноваги між видимим і невидимим (рис.2.1.) [24]

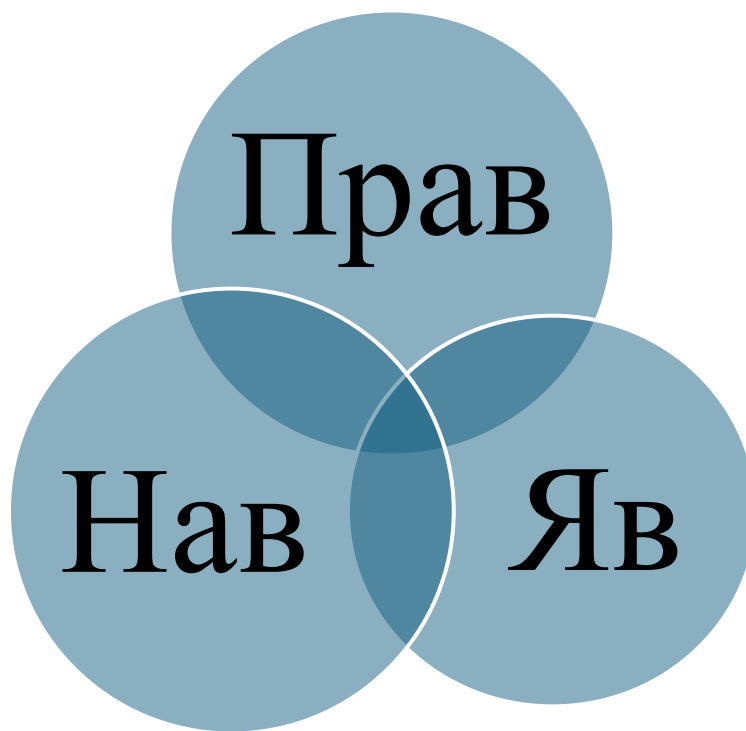

Рисунок 2.1. Триєдина система світу [24]

Ці поняття не були просто назвами різних вимірів реальності — вони утворювали цілісну міфомодель світу, в якій відображалось світоглядне розуміння рівноваги між видимим і невидимим, матеріальним і духовним, земним і божественним. Світ поставав не як хаотичний простір, а як впорядкована, організована структура, у якій кожен рівень має власні закони, власних мешканців і свої способи взаємодії з людиною.

Яв — це світ видимий, земний, фізичний, у якому живе людина. Тут відбувається народження, праця, любов, боротьба, старіння, смерть; тут росте хліб і шумить ліс, тече вода і сходить сонце. Яв — це сфера відчуттів і дій. Вона єдина з усіх трьох світів доступна людині без посередництва, через безпосереднє сприйняття. Але Яв не є самодостатнім: її існування можливе тільки завдяки постійному живому зв'язку з двома іншими рівнями.

Нав — це світ предків, духів, тіней, душ, світу «по той бік». Нав не був тотожним християнському уявленню про «пекло». Нав — це область невидимого, де перебувають ті, хто завершив свій земний шлях, але продовжує існувати як частина роду. Предки не зникали, вони ставали захисниками,

порадниками, посередниками між людиною і вищими силами. Нав — це також сфера стихій і природних духів: лісовиків, русалок, домовиків, польовиків. Вона не була ворожою сама по собі, але вимагала правильного ставлення: поваги, обережності, знання обряду. Людина порушувала рівновагу лише тоді, коли втручалася у Нав легковажно або зневажливо [24].

Прав — це світ вищого закону, космічного порядку, гармонії та міри. У Праві перебувають боги, великі духовні сили, що спрямовують існування світу. Прав — це «правда» у первісному значенні слова — гармонійний закон буття, не людський, а всесвітній. Все у світі повинно відповідати Праві: рух небесних тіл, зміна пори року, народження і смерть, родова пам'ять, моральні норми, навіть господарська праця. Прав — це закон рівноваги, який робить життя зрозумілим і впорядкованим. Порушення Прави, за уявленнями слов'ян, призводило до хвороб, неврожаю, стихійних лих — тобто до відновлення рівноваги через випробування.

Між світами існувала постійна взаємодія. Людина була не пасивним елементом цієї системи, а її активним учасником і охоронцем. Вона жила в Яві, пам'ятала Нав і спрямовувала свій дух до Прави. Ця триєдність відображалася у структурі обрядів, календарному циклі, родинних та громадських звичаях. Поховальні практики поєднували Яв і Нав; весільні обряди — Яв і Прав; землеробські свята й моління — усі три світи одночасно [24].

Структура міфологічного простору не обмежується вертикаллю. Існує також горизонтальний вимір — *чотиричленна модель світу*, пов'язана з уявленнями про сторони світу. Кожна з них мала власне символічне значення.

Схід ототожнювався зі світлом, народженням, життям.

Захід — із темрявою, смертю, потойбіччям.

Південь — з теплом, плодючістю, достатком;.

Північ — із холодом, темрявою, випробуваннями..

Ця символіка мала практичне значення: слов'яни орієнтували свої оселі, храми, могили відповідно до сторін світу. Вівтарі часто розташовували на сході,

звідки сходить сонце — символ життя, а вхід у дім спрямовували туди, звідки приходить світло, щоб благословення богів потрапляло в оселю.

Структура міфологічного простору відображала і соціальну організацію суспільства. Як космос мав свій центр — вісь світу, так і людська громада мала свій осередок — майдан, капище або священне дерево. Навколо нього будувався весь “свій” світ — житло, господарство, поля, ліси. Центр був місцем сили, де відбувалися обряди, жертвоприношення, зібрання громади. Він символізував не лише фізичний, а й духовний центр — місце, де людина з’єднувалась із богами.

Навколо центру розташовувалися концентричні кола простору, кожне з яких мало свій рівень святості. Найсвятішим був центр — місце ритуалів і поклоніння. Далі йшов “свій” простір — рідна земля, оселя, поле, ліс, де людина відчувала захист предків і богів. Потім — “чужий” простір, дикий, непередбачуваний, який асоціювався з темними силами. Цей зовнішній світ сприймався як небезпечний, але водночас необхідний: саме звідти приходили випробування, зміни, нові знання. Межа між цими просторами була сакральною — її можна було переходити лише у стані ритуального очищення.

Межа у слов’янській міфології має особливий символізм. Вона виступає водночас як розділ і як місце контакту між світами. Поріг дому, берег річки, край лісу, перехрестя доріг — усе це вважалося “межевими” зонами, де світ людей перетинається зі світом духів. Такі місця були небезпечними, але й священними: саме тут здійснювалися обряди переходу — ініціації, весілля, поховання, ворожіння. Людина, яка перетинала межу, ніби долала космічний кордон, входила в інший вимір, щоб здобути нову силу чи знання.

У структурі міфологічного простору важливим елементом є *ритуальна симетрія*. Кожна дія мала свій просторовий відповідник. Якщо в обряді щось рухалось по колу — це символізувало вічність, повторення природних циклів. Якщо дія відбувалась у напрямку сходу — це означало звернення до життя, до світла. Якщо на захід — до смерті, до світу предків. Таким чином, простір був не лише місцем, а мовою символів, через яку архаїчна людина “говорила” з космосом [3, с. 28].

Не менш важливою складовою структури міфологічного простору є його *часовий вимір*. У міфологічній свідомості простір і час нероздільні. Час сприймався не як лінійна послідовність, а як коло, що постійно повторюється. Це коло відображалося у календарних циклах, річних святах, обрядах. Кожне свято відповідало певній фазі року і мало свій сакральний простір: весняні поля — місце пробудження життя, літні ріки — очищення, осінні жнива — жертви землі, зимові хати — спокій і пам'ять предків. Такий просторово-часовий синтез формував відчуття безперервності буття.

Міфологічний простір мав також вертикальний вимір моральних категорій. Небо асоціювалося з добром, правдою, духовністю; земля — із життям і працею; підземелля — із темрявою, смертю, але й мудрістю предків. Проте жоден рівень не вважався абсолютним — зло не існувало саме по собі, воно було частиною рівноваги. Людина мала не уникати підземного, а зрозуміти його, вміти переходити з одного світу в інший. Ця ідея гармонії між протилежностями — одна з найглибших рис слов'янського світогляду [28].

Усередині структури міфологічного простору існували також так звані «вузли сили» — локальні зони, де сакральна енергія, за уявленнями слов'ян, проявлялася особливо сильно. Ці місця не створювалися людьми штучно; навпаки, вони відкривалися громаді через спостереження, обряди та колективний досвід. Люди відчували їх як «теплі», «живі», «насичені духом». Саме у таких точках світ людей найбільше наближався до світу богів і предків, і кордон між Яв'ю, Правою і Нав'ю ставав тоншим, проникнішим, прозорішим.

До таких місць належали джерела, річкові витoki, печери, високі пагорби, древні дерева, кам'яні брили, кургани. Кожне з них мало власний символічний статус і свою «мову» взаємодії з людиною. Наприклад, джерела вважалися воротами до світів очищення і оновлення. Вода, що «народжується» з-під землі, символізувала прихований рух життя, пам'ять предків і силу, яка долає смерть. Біля джерел лікували хворих, здійснювали обмивання перед важливими обрядами, залишали хліб, стрічки, монети — як подяку духові джерела.

Печери у слов'янському уявленні були не лише природними заглибленнями, а входами до Наві — світу предків і духів. Туди не заходили без потреби, а тим більше без обряду: печера могла дати силу, а могла й забрати її. Печера була “місцем переходу” — символом материнського лона землі, де життя ховається, щоб знову народитися. У таких місцях могли здійснюватися обряди ініціації — переходу юнаків у дорослий стан.

Старі дерева, особливо дуби, липи, ясени, вважалися живими посередниками між світами. Їх корені торкалися Наві, стовбур жив у Яві, а вершини тримали зв'язок із Правою. Біля таких дерев приносили хліб, мед, молоко; залишали рушники та стрічки; зверталися із проханнями про зцілення, любов, добробут. Дерево, зрубане без дозволу або священної причини, вважалося смертельним гріхом, здатним зруйнувати не лише долю окремої людини, а й добробут роду.

Кургани — давні поховальні насипи — були фізичними проявами пам'яті предків. Вони становили ядро простору громади: родина, село, плем'я орієнтувалися в землі саме через кургани. Вони були маркерами часу і належності. Підніматися на курган, сидіти на ньому, проводити обряди і свята — означало вступати у контакт з родовою пам'яттю, відновлювати зв'язок поколінь, отримувати духовну підтримку.

Камені, особливо ті, що вирізнялися розміром або формою, були носіями «земної пам'яті». Їх вважали предметами, що зберігають сліди дії богів чи предків. До них приходили «порадитись», доторкнутись, щоб отримати силу або розраду. Камінь був символом стійкості і нерухомості космічного порядку. У багатьох регіонах слов'янського світу існував звичай «підперти» бажання каменем, тобто торкнутися сакрального каменя, просячи здійснення задуманого.

Усі ці місця разом утворювали своєрідну сакральну географію, яка передавалася через покоління не стільки у формі карт чи письмових описів, скільки через живу традицію: розповіді старших, міфологічні легенди, обряди, свята, обітничі. Так формувався просторовий код культури. Кожен член громади знав, де знаходяться такі місця, як поводитись у них, що дозволено, а що

категорично заборонено. Порушення правил поведінки у “вузлах сили” вважалося злочином проти не лише богів, але й проти всього роду.

Таким чином, сакральні місця виконували одразу кілька функцій:

- Космологічну: вони підтримували відчуття впорядкованості світу.
- Соціальну: служили місцями зібрань, свят, рішень громади.
- Етичну: виховували повагу до природи і роду.
- Терапевтичну: були центрами зцілення і духовної опори.
- Пам'яттєву: закріплювали історичну безперервність поколінь.

Таким чином, структура міфологічного простору слов'ян — це не просто уявлення про географію світу, а складна система символів, що поєднує вертикальну і горизонтальну вісь, центр і периферію, сакральне й профанне, життя і смерть, добро і зло. Вона відображає прагнення людини осмислити космос як впорядковану гармонію, у якій усе має своє місце і мету. Через ритуали, міфи, свята та архетипи ця структура відтворювалася у повсякденному житті, зберігаючи духовну рівновагу суспільства.

2.3. Міфологія і культи. Основний міф.

Міфологія та культова практика у слов'янському язичництві становлять єдину, нерозривну систему, у якій кожен елемент — від космогонічних уявлень до дрібних побутових ритуалів — мав свій духовний сенс. Міф пояснював світ, а культ відтворював його у дії. Разом вони створювали особливу форму сакрального знання, у якому не існувало межі між релігійним, соціальним і природним. Для давніх слов'ян міф не був “вигадкою” — він був реальною історією світу, а ритуал — способом її повторення, підтримання космічного порядку і духовної рівноваги.

Культи божеств – прийняті ритуали жертвоприношень і звертань, священні атрибути, слова молитов - відомі дуже мало [9]. Богів не уявляли далекими — вони жили поруч: у лісі, на полі, у вогнищі, у річці, у домі. Саме тому основою язичницького культу були не храми, а природні святилища — гаї, кургани,

джерела, камені. Людина зверталась до богів через жертву, молитву, пісню чи обряд, створюючи “міст” між земним і небесним.

Головна функція міфології у культовій практиці полягала у тому, щоб надавати смисл кожному ритуалові. Ритуал, у свою чергу, робив міф живим. Повторення міфічної події в обряді — це не просто спогад, а реальне повернення до первісного часу “початку світу”. Коли громада святкувала народження Сонця на Коляду чи весняне оновлення на Ярила, вона ніби знову брала участь у космічному акті творення. Через це повторення міфологічний час ставав вічно теперішнім, а самі люди — співтворцями світу.

У центрі міфології кожного народу стоїть *основний міф*, який пояснює походження всесвіту, богів, людей і головні сили природи. У слов’ян цей основний міф відтворює ідею боротьби порядку і хаосу, світла і темряви, життя і смерті. У ньому боги виконують ролі космічних сил, що впорядковують світ і захищають його від руйнування. Перун, бог грому і блискавки, уособлює небесний порядок, владу і справедливість; його опонент — Велес, бог підземного світу, мудрості й багатства — символізує стихію хаосу, змін, тіні. Їхній вічний конфлікт не є боротьбою добра і зла у християнському розумінні, а радше — рухом рівноваги між протилежностями. Без Перуна не було б закону, але без Велеса — родючості й життя. Саме ця гармонійна напруга становить серцевину слов’янського космосу [9].

Мотив боротьби Велеса і Перуна — це своєрідна “слов’янська космогонія”. Згідно з міфом, Велес, який мешкає у підземному світі, викрадає худобу або навіть дружину Перуна — символи життєвої сили. Перун переслідує його, кидаючи блискавки, і нарешті перемагає, повертаючи космічний порядок. Але ця боротьба повторюється щороку, бо світ постійно потребує оновлення. Циклічність цього конфлікту відображає природні ритми: грози, зміну пір року, урожай і занепад, день і ніч [14].

Іншим важливим елементом основного міфу є мотив творення світу з первісного хаосу вод. У багатьох слов’янських переказах зустрічається образ “первісного моря”, з якого постає земля. Бог або птах дістає жменю землі з

глибин океану й розсіює її по поверхні води — так народжується суходіл. Цей мотив споріднений із індоєвропейською традицією “космічного океану”, але у слов’ян він має особливе забарвлення: творення світу — не одноразовий акт, а постійний процес підтримання рівноваги. Людина через працю, молитву, свята бере участь у цьому безкінечному творенні, стає його співучасником.

Кожен слов’янський культ відображав певний аспект цього основного міфу.

Культ Сонця — поклоніння Дажбогу (рис.2.2) — був одним із центральних у міфологічному світогляді слов’ян, оскільки саме Сонце розумілося як першоджерело тепла, енергії та життя. Дажбог уявлявся тим, хто «дає благо», тобто приносить людям світло, сприяє дозріванню врожаю, зростанню рослин і народженню нового дня. У давніх обрядових піснях Сонце називали «ясним», «золотим», порівнювали з вогняним колесом, яке щоденно долає небо, підтримуючи коло життя. Образ Дажбога не був абстрактним: з ним зверталися у молитвах, приносили жертви, співали веснянки й купальські пісні. Його присутність означала достаток, тепло в домі, добру долю та захист. Відсутність сонця, довгі морози, тривалі дощі сприймалися як знак порушення гармонії світу [37].

Рисунок 2.2. Дажбог

Поруч із культом Сонця значне місце займав культ Землі — Мокоші (рис.2.3) або Матері-Сирої Землі. Земля для слов'ян була не просто ґрунтом, а живою істотою, яка дихає, відчуває і народжує. У народних уявленнях Мокоша покровительствувала жіночим справам: прядінню, ткацтву, догляду за домом і дітьми. Саме через неї закріплювалася нерозривність зв'язку жінки з природою, материнством і продовженням роду. Земля була священною: на неї не можна було плювати, бити її залізом без молитви, клястися її ім'ям вважалося найвищою присягою. В українській традиції до сьогодні збереглося звернення до Землі як до матері, у весільних, весняних та поминальних обрядах. Отже, культ

Землі формував у слов'ян глибоку етику вдячності, піклування та відповідальності перед життям [39].

Рисунок 2.3. Мокош

Култ Вогню пов'язувався з образом Сварога (рис.2.4) — небесного коваля, творця світопорядку. Вогонь символізував не тільки тепло і домашнє вогнище, але й духовну силу, здатність творити і перетворювати. Вогонь міг очищати й оновлювати — його використовували під час лікування, благословення та захисту. Кожне священне вогнище у громаді мало свої правила: воно не повинно було згасати без причини, його не можна було запалювати словами лайки або у сварці. Особливо важливим був «живий вогонь» — той, що добувався тертям, без металу: він вважався чистим і мікрокосмічним аналогом світового вогню. Сварог у такій системі уособлював творчу енергію космосу, що формує світ з хаосу та надає йому структури [42].

Рисунок 2.4 Сварог

Водночас культ Води — Зіви (рис.2.5) — уособлював зміну, очищення і циклічність буття. Вода асоціювалася з народженням і смертю, переходом з одного стану в інший. На світанку воду приносили з річок для вмивання «щоб бути здоровим», у свято Купала вогонь поєднувався з водою в очисному обряді купання, а в поминальних обрядах вода слугувала символічним кордоном між світом живих і світом предків. Дана уособлювала життєдайність води, Жива — рух і джерело сил, Мара — перехід і занепад, без якого неможливе нове народження. У їх єдності відображався великий закон вічного повернення [43].

Рисунок 2.5. Зіва

Через взаємодію культу Сонця, Землі, Вогню та Води слов'яни розуміли світ як систему рівноваги стихій, у якій жодна не може домінувати без порушення загального порядку. Вогонь без води стає руйнівним, вода без вогню — безживною; земля без сонця — мертвою, сонце без землі — безплідним. Міфологія тим самим утверджувала принцип гармонії як основу життя. Людина не повинна була «перемагати» природу, а мала жити разом із нею, підтримуючи її ритми, знаючи її межі та закони.

Отже, система культів у слов'янському язичництві не була випадковою множиною богів і уявлень, а являла собою глибоко продуману, філософськи узгоджену модель світу, засновану на уявленні про єдність і взаємодію природних сил. Ця модель формувала не тільки релігійні уявлення, але й

моральні та соціальні норми, спосіб життя, працю, свята, родинні стосунки і навіть світовідчуття людини. У ній виразно виявляється головний принцип слов'янського світогляду — життя можливе лише у гармонії зі світом, який є живим, сакральним і взаємопов'язаним у всіх своїх частинах.

Жертвоприношення у слов'янському культі мало не лише матеріальний, а й глибокий символічний сенс. Воно не сприймалося як “викуп”, а як акт обміну енергії між світом людей і богів. Людина не віддавала богам щось зовнішнє, а повертала частину життя космосу, щоб той залишався гармонійним. Жертви приносили у вигляді хліба, меду, вина, тварин, іноді навіть частини врожаю — усе те, що символізувало працю і достаток. Коли жертву кидали у вогонь або воду, вважалося, що вона переходить у “той” світ, до богів, які натомість посилають благословення [7, с. 22].

Ритуали відтворювали основний міф не лише у святкові дні, а й у повсякденному житті. Сівба і жнива, весілля і похорон, народження дитини і початок полювання — усе супроводжувалося обрядовими діями, що мали на меті узгодити людські вчинки з космічним порядком. Наприклад, під час першої оранки землю “будили” піснями і молитвами, звертаючись до Матері-Землі; під час жнив залишали “бороду” з колосків — символ життя, що не вмирає. У весільних обрядах повторювалась космічна драма з'єднання неба й землі, світла і темряви.

Міфологічний світ слов'ян не знав відчуження між людиною і божественним. Боги не постають у ролі всемогутніх і недосяжних володарів, які відділені від світу людей. Навпаки, вони сприймалися як старші родичі, представники роду в його найвищому, космічному вимірі. Така близькість визначила характер слов'янської релігійності: людина не «служила» богам у покорі, а вступала з ними у живий діалог, звертаючись із проханням, подякою або скаргою. Боги, духи природи і предки утворювали єдину духовну спільноту, де кожен мав своє місце, а взаємні стосунки будувалися на принципах спорідненості та довіри. Саме тому слов'янська релігія мала виразно родинний характер: поклоніння здійснювалося не у віддалених святилищах, а при

домашньому вогнищі, біля поля, біля джерела, у місцях, які були природними та близькими людині.

Особливе місце у цій системі займав культ предків, уособлений постатями Рода і Рожаниць. Род виступав як прабатько всього суцього, як першооснова життя і спадкоємного ланцюга поколінь. Він символізував не лише початок роду в історичному сенсі, але і космічний закон спадковості: все, що живе, пов'язане невидимими узами крові та пам'яті. Рожаниці ж уособлювали жіночий аспект родової самовідтворюваності — долю, народження, материнський захист і благословення нового життя. Таким чином, культ Рода і Рожаниць наголошував на безперервності буття: смерть не сприймалася як абсолютне припинення існування, а як повернення до джерела, до «великого роду», до тих, що жили раніше і продовжують опікуватися живими [27].

Для цього культу характерні були жертви особливого типу. На відміну від войовничих богів, яким могли приносити криваві жертви, Родові і Рожаницям приносили лише безкровні дари — хліб, сир, мед, кутю, страви з зерна і молока, тобто те, що давала земля і домашнє господарство. Такий тип жертви мав символічний сенс: людина не «викупляла» милість богів, а ділилася з ними плодами своєї праці і турботи, підкреслюючи єдність світів. Обряд кидання першої ложки куті вгору, у святий куток або під стелю, який зберігся в Україні донині, безпосередньо походить з цих архаїчних практик. У давнину цю дію виконував жрець або волхв, але з часом його роль перебрав на себе батько родини. Таким чином, сам глава сім'ї у священну мить ставав посередником між живими і предками, що підкреслювало сакральність домашнього простору.

Значущість культу Рода і Рожаниць була настільки глибокою, що його не змогло одразу витіснити навіть християнство. Свята, присвячені цим божествам, ще у перші століття християнізації відзначалися навіть у храмах. Існують свідчення, що у перші роки існування Софії Київської язичники приносили туди жертвні страви у дні, які відповідали стародавнім святам Рода і Рожаниць. Згодом християнське духовенство суворо заборонило ці обряди, вбачаючи в них «залишки поганства», однак вони продовжували побутувати у народній традиції,

трансформувались у вигляді поминальних трапез, «дідівських» днів, куті на Різдво та Великдень.

Таким чином, культ предків у слов'янському язичництві був не периферійним явищем, а центральною складовою світогляду. Він забезпечував духовну тяглість поколінь, гарантував моральні норми родинної солідарності, зберігав пам'ять про минуле і одночасно формував уявлення про майбутнє. Людина відчувала себе не одиницею, відірваною від часу, а ланкою великого живого ланцюга, що єднає світ явний зі світом предків і богів. Саме ця уява про невідпинність і цілісність буття становила одну з найважливіших основ слов'янського міфологічного світосприйняття [27].

Отже, міфологія і культ у слов'янському язичництві становили єдину світоглядну систему, у якій кожен ритуал мав своє місце у великому космічному циклі. Основний міф про боротьбу Перуна і Велеса, про творення світу з хаосу, про рівновагу стихій був не лише оповіддю, а й основою життя, праці, моралі. Через обрядове повторення цих подій людина відчувала свою причетність до творіння світу, свою відповідальність за гармонію між небом і землею. У цьому полягає глибокий сенс слов'янської міфології: вона не лише пояснювала світ, а й учила жити в ньому у злагоді, шануючи його як живий, одухотворений організм.

2.4. Слов'янські боги.

Пантеон слов'янських богів є одним із найяскравіших проявів духовного життя давнього суспільства, у якому відбилася цілісна система уявлень про космос, людину, добро і зло, порядок і хаос. Для давніх слов'ян божество не було віддаленим і недосяжним — навпаки, боги жили поруч, у кожному природному явищі, у вогні, у воді, у вітрі, у землі. Вони були не лише охоронцями світу, а й його живими силами. Їхня сутність полягала у русі, взаємодії, балансі. Кожен бог символізував певну природну стихію, соціальну функцію або моральну цінність. Пантеон слов'янських богів не був статичним — він змінювався з розвитком

суспільства, з переходом від родового устрою до державності, з розширенням господарських і політичних зв'язків. Проте його ядро — уявлення про гармонію між небом, землею і підземеллям — залишалося незмінним.

На вершині слов'янського пантеону стояв Перун — бог грому, блискавки, війни і небесного порядку. Його уявляли як могутнього воїна, захисника народу і охоронця закону. Перун поставав у вигляді високого, сильного чоловіка з розвіюваним волоссям, у руках якого блищала кам'яна сокира або спис, що розсікає небо. Сам акт блискавки мислився як його удар по силах хаосу, що загрожували порядку світу. Грім у небі був знаком його присутності, а буря — виявом його волі. Перун не був лише богом фізичної сили; він символізував і моральну владу, виступав охоронцем присяги та справедливості. Слов'яни вірили, що порушення клятви карається саме Перуном, оскільки клятва — це не просто слово, а зв'язок між людиною і світом богів [29].

Перун мав особливий зв'язок із владою та військовою організацією суспільства. Йому молилися князі, дружинники, воїни, але також і громади, які шукали захисту своєї землі. Культ Перуна був тісно пов'язаний із місцями висоти — йому присвячували священні дуби, що вважалися деревами сили і небесного вогню. Дуб, як дерево, що тягнеться вгору і має могутню крону, уособлював вісь світу, по якій рухається сила Перуна. Його святилища розташовували на пагорбах, горах, обривах, з яких було видно небо. Вогонь, запалений у його честь, мав очищувальну силу. Під час грози люди не боялися блискавки як стихійної напасти, а сприймали її як нагадування про присутність бога і його захист.

Антиподом Перуна виступав Велес — бог землі, підземного світу, худоби, достатку, мудрості і магічного знання. Якщо Перун уособлює вертикаль неба та влади, то Велес — горизонталь землі, її кореневу, глибинну силу. Його могли уявляти як постать, пов'язану з волохатими тваринами, особливо з биком, ведмедем, змієм чи драконом. Образ Велеса був багатозначним: він міг бути хитрим і мінливим, але водночас лагідним і турботливим. Велес вважався покровителем поетів і музикантів, оскільки слово і пісня мають силу творити

нову реальність, а також пастухів і торговців, бо саме в їхня діяльність пов'язана з рухом і обміном [29].

У міфологічних оповідях Велес часто виступає як викрадач худоби Перуна або як той, хто порушує небесний порядок. Відомий мотив «битви Перуна з Велесом» є одним із найдавніших індоєвропейських міфів, який відтворюється у різних культурах у схожих сюжетах: бог-громовержець переслідує дракона, змія або темну силу, що викрала життєву енергію світу. У слов'ян ця боротьба не має значення «перемоги добра над злом», тому що Велес не є злом. Він — необхідний полюс світу. Його роль — забезпечувати рух, зміни, творчу непередбачуваність, тоді як Перун утримує закон, форму, структуру. Без Перуна світ був би хаотичним і нестійким; без Велеса — неживим, застиглим у нерухомому порядку.

Отже, конфлікт між Перуном і Велесом — це не боротьба світла і темряви, а динамічна рівновага між небом і землею, між духом і матерією, між владою і свободою. Саме ця боротьба забезпечує пульсацію світу, ритм життя, зміну пір року, перехід дня у ніч та народження нового часу. Такий міфологічний сюжет пояснював людям саму структуру світу як взаємодію протилежностей, що не знищують одна одну, а існують у стані напруги, яка і є основою буття.

Третім із головних небесних богів у слов'янському пантеоні був Сварог — творець світу, бог небесного вогню, ковальства, ремесел і впорядкованої праці. У міфологічній свідомості Сварог уособлював початок космічного порядку: він виступав тим, хто надає формі хаосу, хто встановлює межі, міру та структуру світобудови. Його ім'я пов'язане з поняттями «свар» — небо, саяво, жар, духовний вогонь. У цій етимології міститься уявлення про те, що вогонь буває різним: небесним — творчим, життєдайним, і вогнем руйнівним, який потребує контролю. Саме Сварог, згідно з давніми уявленнями, навчив людину розрізняти ці види вогню і керувати ними.

У міфах Сварога часто змальовують як небесного коваля, який викував світ з первинної речовини й надав йому гармонійну будову. Його ковальські кліщі, молот і ковадло були не лише ремісничими символами, а й знаками космічної

творчості, що впорядковує світ. Ця образність походить з архаїчної ідеї про те, що будь-яка форма виникає не випадково, а через зусилля, концентрацію волі та спрямовану енергію. Так само як коваль надає металу форму, Сварог надав форму світу. Через це Сварог символізує розум і працю — дві сили, які перетворюють стихійність у культуру [29].

Сварог розглядався як прабатько інших богів. Йому приписують батьківство Дажбога — сонячного покровителя життя, Сварожича — бога жертвовного вогню та родового вогнища, а також, за деякими реконструкціями, Семаргла — бога вогню-захисника й охоронця меж. Така родова ієрархія богів перегукується з родовою структурою земного життя: як батько створює дім і передає ремесло синам, так і Сварог передає космос у спадок божествам і людям. У цьому простежується глибока соціальна проекція: влада і знання передаються по лінії роду, а творення світу є процесом спадкоємності, а не одноразового акту.

Особливе значення культ Сварога набував у зв'язку з вогнем. Вогонь завжди був для слов'ян священним, і розпалення вогнища мало ритуальний характер. Домашнє вогнище — місце, що об'єднувало сім'ю — вважалося проявом Сварожого вогню на Землі. Піч у хаті була не просто побутовим елементом, а сакральним центром простору: тут освячували їжу, лікувалися, приймали рішення, здійснювали обряди переходу. Вогонь зігрівав, охороняв, очищував — через нього людина отримувала духовну рівновагу. Недаремно згасання вогнища без причини вважалося поганим знаком, а перед розпалюванням нового вогню читали молитви або виконували заклинання.

Сварог також виступає як носій і покровитель ремесел. Слов'яни вважали, що саме він навчив людей кувати метал, створювати інструменти, зброю, сільськогосподарські знаряддя, тобто перетворювати природні ресурси на культурні форми. Завдяки цьому богові людство перестало бути беззахисним перед стихіями, отримавши можливість впливати на довкілля не як руйнівник, а як творець. У цій функції Сварога виявляється зв'язок між духовністю і працею: праця вважається не просто засобом виживання, а актом продовження космічного творення.

Культ Сварога не був войовничим чи владарським; він був пов'язаний з тишею, зосередженням, внутрішнім вогнем. Він символізував мудрість майстра, який працює не для слави, а для довговічності світу. У міфологічній картині слов'ян саме Сварог забезпечував стійкість світобудови: якщо Перун охороняв порядок зверху, а Велес забезпечував життєві сили знизу, то Сварог тримав гармонію між ними, надаючи закону форму, а стихіям межі.

Особливе місце у слов'янській міфологічній системі посідав Ярило — бог весняного сонця, юності, любові й плодючості. Його образ уособлював пробудження живої сили природи, оновлення крові, повернення тепла та світла після зимового заціпеніння. У народних уявленнях Ярило поставав у вигляді красивого юнака з довгим світлим волоссям, вбраного у білий одяг, оздоблений зеленню та квітами; на його голові сяяв вінок з весняних трав — символ відродження життя. Він єдиний із богів мав подвійний — світлий і пристрасний — характер: у ньому поєднувалися невинна чистота молодості й розбурхана сила життєвої енергії. Саме тому свята на його честь супроводжувалися хороводами, танцями, жартами, співами, у яких відчувалась світла еротика природи, що не містила гріховності, а була проявом радості буття.

Ярило уособлював не лише весну, але й коловорот життя, нерозривний зв'язок народження, дозрівання та оновлення. В обрядовій поезії він постає як той, хто «веде траву до росту», «будить землю», «запалює тепло в крові живих». У деяких регіонах українських і білоруських земель весною носили його символічне опудало або ляльку, що відображало космічний акт пробудження. У цих ритуалах люди ніби вписували себе у природний ритм світу, стаючи учасниками його відродження. Обрядова тілесність і чуттєвість Ярилових свят не була спрямована на тілесне задоволення — вона була святом життєвої енергії, єдністю людини з природою [2].

Поруч із Ярилом значну роль відігравала Лада — богиня любові, весни, гармонії та жіночого начала. Вона уособлювала лагідність, материнську доброту, здатність творити злагоду в родині та громаді. Її ім'я часто звучить у народних піснях як заклик радості і ніжності: «Ладо», «Ладонько», що свідчить про те, що

її культ був глибоко вкорінений у пісенну традицію. Лада не була богинею пристрасті чи плотської любові у вузькому значенні — вона символізувала духовну красу світу, узгодженість внутрішнього стану людини з природними ритмами. Весняні хороводи, де юнаки і дівчата, взявшись за руки, рухались у колі під спів ладкань, були образом космічної гармонії, де любов і життя взаємопов'язані [30].

У народній обрядовості союз Ярила і Лади символізував союз чоловічого й жіночого начал, який втілює природну творчість. Цей союз не потребував пояснення чи виправдання — він був самою сутністю життя. Через нього слов'яни утверджували ідею, що нове життя з'являється не лише з фізичного поєднання, а з гармонії душевної, емоційної та космічної.

Важливим персонажем слов'янського пантеону був також Семаргл — вогняний дух, охоронець посівів, покровитель проростання і росту. Його зображували як крилатого пса або лева з полум'ям, що підкреслювало його здатність рухатися між небом і землею. Семаргл виконував роль посередника між богами і людьми, особливо в тих моментах, коли життя тільки зароджується: під час посіву, проростання насіння, у період догляду за полем. Йому приносили жертви перед початком сільськогосподарських робіт, просячи зберегти врожай від бурі, посухи чи шкідників. У цій функції Семаргл виступає як вогняне дихання природи, яке пробуджує і підтримує життя, але водночас вимагає шанобливого ставлення і міри [12].

Не можна оминути й богиню Марену (яку також називали Марою, Мореною) — уособлення зими, смерті, темряви, заціпеніння природи, але водночас і очищення та переходу. Її образ був складним і багатошаровим: Марена не була богинею «зла» у сучасному розумінні, вона символізувала природний завершальний етап коловороту, момент, коли життя згортається, щоб згодом знову народитися. У давніх ритуалах на її честь виготовляли солом'яне опудало, яке в кінці зимового циклу урочисто виносили за межі села і спалювали або топили у річці. Ця дія мала глибоко символічний характер: разом із Мареною «спалювалося» все старе, віджиле, застигле, те, що не повинно переходити у

новий рік. Спалення Марени означало перемогу життя над смертю, весни над зимою, оновлення над занепадом. Тобто смерть тут розумілася не як абсолютний кінець, а як необхідний етап відродження, очищення простору і душі [30].

Поруч із Мареною у слов'янській традиції існувала ціла низка інших богів, які виконували важливі, хоча й не провідні функції у загальній міфологічній системі. Стрибог вважався володарем вітрів, бурі та простору повітря. У народних уявленнях він міг керувати погодою, приносити або відганяти негоду, впливати на врожайність полів. Він символізував непостійність і рух природних сил, які не піддаються людському контролю, але можуть бути умилоствлені зверненням і піснею.

Хорс був богом сонячного світла, особливо пов'язаним з рухом небесних світил і циклом дня і ночі. Якщо Дажбог уособлював теплоту й життєдайну силу Сонця, то Хорс — його шлях, ритмічність, рівномірність. Таким чином у слов'янському світогляді з'являється розрізнення між енергією сонця (Дажбог) та його космічним порядком (Хорс). Це підкреслює важливу рису слов'янської міфологічної системи: вона була не хаотичною сукупністю образів, а тонко структурованою моделлю світу, де кожне божество виконувало власну функцію [2].

Триглав був синкретичним божеством, відомим переважно західним слов'янам. Він уособлював єдність трьох сфер буття — небесної, земної і підземної. Триглав зображався з трьома головами, що дивляться у різні напрямки, і символізував цілісність космосу. Його образ відображає глибинну ідею слов'янського світогляду: світ не розділений на частини, а складається з різних рівнів, між якими існує постійний зв'язок. У цьому знову простежується принцип гармонії і співдії, а не протиставлення.

Жива (Живниця) була богинею життя, весняного оновлення і природного розквіту. Її образ тісно пов'язаний із водою як джерелом відродження та очищення. Вона уособлювала життєву силу, що тече в рослинах, деревах, людях, у самому повітрі навесні. Жива була покровителькою краси і здоров'я, її закликали у весняних піснях і закличках, коли прагнули «розбудити» землю [10].

Чур (або Цур) виконував функцію духа-охоронця меж. Він був покровителем кордонів: між дворами, між селом і лісом, між домом і полем. Його шанували як охоронця порядку й прав корінних жителів. Вигук «Чур мене!» у народній традиції донині зберіг значення прохання про захист від чужої, недоброї сили. В цій функції Чур уособлював не богоборчу могутність, а тиху, але непорушну силу домашнього і родового простору [33].

Пантеон слов'янських богів відображає глибоку філософію гармонії й рівноваги. На відміну від монотеїстичних релігій, у яких добро і зло протиставляються, у слов'янських віруваннях вони співіснують як дві сторони одного буття. Кожне божество — не абсолютне добро чи зло, а частина єдиного космічного ладу. Завдяки цьому язичницький світогляд не заперечує суперечності, а інтегрує їх у цілісну систему [30].

Таким чином, слов'янські боги — це не лише міфологічні постаті, а відображення способу мислення, етичних норм і естетичних ідеалів народу. Вони персоніфікували природні сили, але водночас уособлювали моральні категорії — справедливість, щедрість, працьовитість, гармонію, любов. Через культ богів слов'яни формували свій світогляд, свою ідентичність, свою мораль. І навіть після християнізації ці образи не зникли — вони трансформувались у фольклор, у свята, у народну символіку, залишившись живою основою духовної культури українців та інших слов'янських народів.

2.5. Язичницький культ.

Язичницький культ у слов'ян — це складна, багаторівнева система релігійно-обрядових дій, що пронизувала все життя громади від народження до смерті. Він був не лише формою поклоніння богам, а й способом гармонізації стосунків людини з природою, космосом і предками. Через культові дії давні слов'яни не просто зверталися до надприродних сил — вони *жили* у світі, де сакральне і повсякденне зливалися воєдино. Ритуал не відділявся від життя, бо кожна дія, навіть звичайна праця чи побутова турбота, мала глибинний

символічний зміст. Усе, що робила людина, розглядалося як відображення космічного порядку — Праві — і мало на меті підтримання рівноваги між світом богів, людей і духів [13].

Першою і найважливішою рисою язичницького культу була його природність. На відміну від пізніших храмових релігій, слов'яни не зводили закритих споруд для богослужінь. Святилища, або *капища*, розташовувалися під відкритим небом — на пагорбах, у гаях, біля річок чи священних каменів. Природа сама була храмом, а божественна присутність відчувалася скрізь: у шелесті дерев, у шумі води, у грімкому небі, у світлі сонця. Тому сакральний простір не відділявся від земного: у кожному дереві, камені чи вогні вбачалася жива сила, яка вимагала шани. Кожен рід мав своє *родове святилище*, де збиралися на головні свята, приносили жертви, вирішували справи громади.

Капища мали різну форму, але завжди містили головні символи космічного порядку. У центрі стояв ідол — *стовп*, вирізьблений із дерева або висічений із каменю, що уособлював бога. Навколо розташовувались вівтарі, жертovníки, кола з каменів або дерев'яних стовпів, які позначали межі священного простору. Часто капище орієнтували за сторонами світу, що відповідало уявленням про космічну гармонію. Такі святилища виявлено археологами, зокрема у Збруччі (відомий *Збруцький ідол*), на Волині, у Новгороді, Києві, Чернігові, на території сучасної Польщі та Чехії.

Верховним жерцем виступав *волхв* — хранитель знань, тлумач снів, виконавець ритуалів, посередник між богами і людьми. Волхви володіли сакральною мовою, знали заклинання, магічні формули, календарні цикли. Вони стежили за правильним проведенням обрядів, визначали дні свят, інтерпретували знамення, хвороби, стихійні явища. Їхня влада мала духовний характер — вони не керували людьми, а керували *священним знанням*. У суспільстві волхви користувалися величезним авторитетом: князі радилися з ними, воїни благословлялись перед походами, а простий люд звертався по захист від лиха. Волхв був одночасно філософом, лікарем, астрономом і священиком — уособленням єдності духовного і практичного.

Ритуали слов'янського культу відображали уявлення про циклічність часу. Рік поділявся на чотири головні періоди, кожен з яких супроводжувався святами, що символізували народження, розквіт, занепад і відродження світу. Усі ці свята були не лише господарськими, а й космічними подіями, які повторювали первісний акт творення [34, с.10].

Коляда, що припадала на час зимового сонцестояння, була одним із центральних свят слов'янського календаря, адже вона символізувала народження нового Сонця — початок нового космічного циклу. У цей період ніч досягає своєї максимальної тривалості, а день — найменшої. Проте саме в цю темряву приходить світло, яке з кожним днем набирає сили. У народній свідомості це відображалось як перемога життя над смертю, тепла над холодом, космосу над хаосом. Люди запалювали вогнища, оберігаючи новонароджене сонце, аби воно зміцніло і принесло урожай і добробут. Вогонь у ритуалах Коляди був не лише освітлювальним елементом, а сакральним вогнем творення, знаком духовної сили світла.

Характерною рисою цього свята було переодягання. Учасники обряду вдягали маски тварин, духів, міфологічних істот, перетворюючись на посередників між цим і потойбічним світом. Така інверсія мала давні корені: вона ніби відтворювала первісний хаос до творення світу, щоб у ритуальному просторі дати можливість народитися новому порядку. Колядування — обходження дворів з побажаннями щастя, здоров'я і плодючості — було актом магічного «закликання» благополуччя у дім і рід. Колядники не просто співали — вони «переносили» силу Сонця, яке народилося, і ділили її з кожною родиною.

Весняні свята, присвячені Ярилу, Ладі та Рожаницям, відзначали пробудження природи і відновлення життєвих сил. Весна у слов'ян не сприймалася як результат механічної зміни клімату. Вона була подією космічного масштабу — поверненням життєвої крові у землю. У цей період дівчата водили хороводи, співали веснянки, прикрашали себе вінками. Звичай пускання вінків на воду символізував довіру до долі: вода «знала», куди нести вінок, і могла «відкрити» майбутнє. Землю «будили» плугом, першим

борозненням поля, приношенням хліба, молока і меду. Ці жертви були знаком вдячності і проханням про врожай. Весна була святом радості та любові, але любові не тілесної, а життєдайної, як сила, що з'єднує людину, природу і космос [6, с.45] .

Купальські свята, що припадали на літнє сонцестояння, мали яскраво виражений культовий характер. Ніч Купала вважалася часом, коли світ досягає своєї найбільшої повноти: сонце у цей час є на вершині небесної дуги, а природа — у стані зрілості. Центральним елементом свята був вогонь, який розводили на узвишсях або біля річок. Люди стрибали через полум'я, очищаючись і зміцнюючи зв'язок із життям. Нічне купання у річках мало ритуальне значення — вода змивала старе, дарувала нову силу і захист від хвороб.

Шукання квітки папороті було кульмінаційним моментом свята. У народних переказах папороть «цвіте» лише одну ніч, і той, хто знайде її квітку, отримає знання про таємниці світу, щастя і любов. Цей символ означає прагнення людини до вищого сенсу, до одкровення, до єдності з природою. У купальських піснях і обрядах зберігалася ідея священного шлюбу між небом і землею, чоловічим і жіночим, сонцем і водою. Купала — це не просто свято літа, а ритуальне переживання повноти життя.

Осінні свята — Дожинки, Обжинки, свято Мокоші — були присвячені завершенню землеробського циклу. Це був час підбиття підсумків, подяки і смирення перед землею. Під час обжників виділяли «останній сніп», який називали «бородою», «дідом», «молодицею» — залежно від регіону. Цей сніп прикрашали квітами, стрічками і урочисто несли в дім, де він ставав оберегом врожаю. Хліб, випечений у формі Сонця, був жертвою Мокоші та іншим богам, які допомогли вегетації. Осінні ритуали мали і трагічний, і піднесений характер: це був час розставання з живою силою літа, але з розумінням, що смерть природи тимчасова і потрібна для її весняного повернення.

Таким чином, річний цикл слов'янських свят постає як послідовність космічних актів: народження (Коляда), пробудження (Ярило і Лада), розквіту (Купала), завершення (Обжинки), спокою (Марена). Кожне свято не лише

відображало природні явища, а було способом відтворення гармонії між людиною і світом, між цим і потойбічним, між життям і смертю. У цій циклічності закладено глибинне слов'янське розуміння буття: життя вічне, і воно повертається завжди.

У центрі язичницького культу стояв *вогонь* — священна стихія, що з'єднувала небо і землю. Вогонь уособлював присутність богів, очищення, оновлення. Його не можна було гасити водою — лише землею або благословенним словом. У хаті завжди горів “живий вогонь”, який запалювали від громовиці або від вогнища на капищі. При кожному святі вогонь “оновлювали” — добували тертям двох шматків дерева, що символізувало народження нового життя [6].

Іншим важливим елементом культу були *жертвоприношення*. Вони мали не стільки матеріальний, скільки духовний сенс — це був акт обміну між світом людей і світом богів. Людина “повертала” богам частину того, що отримала від них. Найчастіше жертвували хліб, мед, пиво, молоко, іноді тварин (півнів, биків, овець). Жертви спалювали на вівтарях або кидали у воду, землю чи вогонь. Особливої святості набувала жертва першого врожаю або першої здобичі — вона означала вдячність природі за життя.

Язичницький культ мав також *родовий і домашній вимір*. У кожній хаті були свої маленькі святилища — місце для домовика, покровителя оселі, і духів предків. Їм залишали частку їжі, запалювали свічку, зверталися за порадою. У таких звичаях відчувається глибокий культ родини, дому, предків. Усе домашнє життя сприймалося як продовження космічного порядку: хата — це мікрокосм, у якому повторюється структура всесвіту.

Особливо урочистими були *обряди переходу* — народження, ініціації, шлюб, смерть. При народженні дитину “представляли” богам, благословляли водою і вогнем, зверталися до Рожаниць із проханням про добру долю. Ініціація юнаків супроводжувалась символічною смертю і відродженням — юнак залишав “дитячий” світ і вступав у спільноту воїнів або землеробів. Весілля символізувало союз небесного і земного, відтворення космічного порядку через

поєднання чоловічого і жіночого начал. Смерть, у свою чергу, сприймалася не як кінець, а як перехід у Навь, до предків. Тіло спалювали або ховали разом із речами, їжею, зброєю, щоб душа могла продовжити шлях у потойбіччі [34].

Календарна система культу відображала спостереження за рухом сонця, місяця і зірок. У ній поєднувалися астрономічна точність і символічна поезія. Слов'яни ділили рік на 12 місяців, що відповідали природним процесам: сівбі, полю, збору врожаю, відпочинку. Кожен місяць мав свій сакральний смисл, а зміна пір року осмислювалася як вічна драма життя і смерті. Цей календар не був лише практичним — він визначав духовний ритм життя громади, її моральну рівновагу.

Окрім великих богів, у культі слов'ян важливу роль відігравали *місцеві духи* — домовики, лісовики, водяники, русалки, польовики, берегині. Вони були “своїми” істотами, ближчими до людей, ніж далекі боги. Їм молилися перед роботою, приносили їжу, дякували за допомогу. У цих образах поєднувалася архаїчна анімістична віра і народна етика: духи карають за зухвалість, але захищають добрих і працьовитих.

Язичницький культ слов'ян був не релігією страху, а релігією співжиття. Його сутність — у відчутті єдності людини і світу, у повазі до природи, у вдячності життю. Через обряди, свята і пісні люди підтримували гармонію всесвіту, перетворювали щоденне життя на безперервне служіння буттю. Саме тому, навіть після прийняття християнства, більшість язичницьких традицій не зникли, а трансформувалися — у народні свята, замовляння, колядки, веснянки, обжинки, у символіку хреста, дерева, сонця, що поєднали дохристиянські й християнські сенси.

Таким чином, язичницький культ слов'ян постає не лише як система вірувань, що існувала в минулому, а як цілісний світоглядний універсум, у якому людина була не відокремленою від світу, а вбудованою у нього як живий, активний і відповідальний елемент. Слов'янська релігія не протиставляла людину природі, не спонукала її «володарювати» над землею чи «підкорювати стихії» — навпаки, вона вчила жити у співбутті, у гармонійному русі разом із

лісом, полем, водою, сонцем, небом і землею. У цьому полягала її філософія: світ єдиний, і все в ньому взаємопов'язане.

Космос у слов'ян не був абстрактним або механістичним простором — він дихав, ріс, старів і відроджувався, подібно до людини. Природа була не тлом існування, а його суттю: земля — матір'ю, вода — кров'ю світу, вогонь — його душею, повітря — подихом. Усе мало свій голос, пам'ять і волю. Тому до кожної дії — оранки, сівби, будівництва, народження дитини чи поховання — підходили як до обряду, як до моменту зіткнення Явного і Невидимого.

Життя розглядали не як ланцюг випадковостей, а як шлях, що має свою внутрішню логіку і закони, зумовлені Правою — світовим ладом. Саме цей закон — неписаний, але незмінний — формував етичні норми: справедливість, повагу до старших, гостинність, солідарність, взаємодопомогу в громаді.

Язичницький культ був також поезією буття. У ньому не було окремих сфер «священного» і «несвященного» — увесь світ був наповнений смыслом. Пісня могла зцілити, хоровод міг відновити душевну рівновагу, дотик до землі міг очистити, а вогонь — захистити. Людина бачила світ як живий міф, який розповідає про саму себе.

І хоча тисячоліття відділяють нас від тих часів, відлуння цього культу не щезло. Воно збереглося у фольклорі, у мові, у звичаях, у календарних святах, у родинній етиці, у шанобливому ставленні до хліба й води, до вогнища й рідної оселі.

ВИСНОВКИ

Міфологія як явище духовної культури посідає центральне місце в історії людської цивілізації. Вона виникла задовго до появи філософії, науки й релігії у сучасному розумінні, але саме в ній було закладено всі ті інтелектуальні та моральні передумови, які згодом визначили розвиток культури. Міф не є лише наївною фантазією чи поетичним образом — це глибинний спосіб осмислення світу, у якому людина прагнула знайти гармонію між собою і космосом. У цьому сенсі міфологія виступає першоосновою світогляду, формою духовного пізнання, що інтегрує раціональне й ірраціональне, сакральне й повсякденне.

У першому розділі роботи було розглянуто загальнотеоретичні підвалини феномену міфу, визначено його місце у культурі архаїчного суспільства та окреслено основні закономірності формування міфологічного мислення. Встановлено, що міфологічна свідомість є синкретичною, цілісною формою світосприйняття, у якій поєднані елементи релігії, науки, мистецтва, етики та філософії. Вона спирається не на логічні категорії, а на символи, асоціації, архетипи, у яких закладено первісну структуру людського розуміння буття.

Міфологія архаїчного суспільства виконувала багатофункціональну роль: вона пояснювала природу і людину, формувала моральні норми, слугувала механізмом збереження колективної пам'яті та соціального порядку. Через міфи людина вперше осмислювала своє походження, місце у світі, сенс життя і смерті. Особливе значення мала ідея єдності людини й природи: архаїчна людина не протиставляла себе космосу, а відчувала себе його частиною, співучасником природних процесів. Звідси походить головний принцип міфологічного світогляду — гармонія, що досягається через баланс сил, через ритуал, через підтримання космічного порядку.

У процесі розвитку культури міфологічні уявлення перетворилися на систему колективних знань, що передавалися від покоління до покоління через обряди, легенди, пісні, танці, символи. Рід, громада, сім'я — це не лише соціальні

структури, а й духовні механізми передачі міфологічного світогляду. Особливу роль у цьому процесі відігравав культурний герой — постать, яка символізувала творчу силу людини, її прагнення до пізнання, до подолання хаосу. Саме через образ героя у міфі розкривалася філософія людського буття: перехід від невідомості до свідомості, від темряви до світла.

Міфологічна модель світу, досліджена у першому розділі, виявилася не просто структурною схемою, а своєрідним “планом космосу”, у якому відображено уявлення про тричленну побудову буття: небо — земля — підземелля. Така структура символізує єдність і взаємопроникнення протилежностей. Вона зумовила формування ритуальної, моральної і соціальної системи архаїчного суспільства.

У другому розділі було зосереджено увагу на особливостях слов'янського міфологічного світогляду, який є одним із найсамобутніших проявів духовної культури давньої Європи. Було з'ясовано, що слов'янський міфологічний простір відзначається глибоким зв'язком із природою, циклічним відчуттям часу і моральною гармонією між світом людей, богів і духів. Для слов'ян характерним було бачення світу як живого, одухотвореного організму, де кожне явище має душу і значення. Простір у їхньому розумінні не поділявся на “матеріальний” і “духовний”, а був єдиним сакральним цілим, у якому все взаємопов'язане.

Структура міфологічного простору слов'ян відображала космічну гармонію: вертикальна вісь поєднувала небо, землю і Навь — світ мертвих; горизонтальна — чотири сторони світу, що відповідали стихіям і життєвим циклам. У центрі цього світу стояло Світове дерево або Світовий дуб — символ вічного життя, осі космосу, єдності минулого, теперішнього й майбутнього. Людина в такій моделі виступала як посередник між світами, як той, хто має обов'язок підтримувати рівновагу між силами добра і хаосу.

Важливе місце у світогляді слов'ян займав культ — ритуальна практика, що відтворювала міф у дії. Культові свята (Коляда, Купала, Ярило, Дожинки) символізували циклічність часу, перехід між станами природи, народження й смерть світу. Через ритуали слов'яни підтримували гармонію між людиною і

космосом. Культова система включала святилища, капища, жерців (волхвів), жертвоприношення, молитви, танці, співи. Усе це не було механічним набором дій, а відтворенням космічного ритму, “мовою буття”, через яку спільнота відновлювала духовну єдність.

Особливо яскраво у другому розділі простежується система слов'янських богів — багатшарова, поліфонічна, але водночас гармонійна. Перун, Велес, Сварог, Дажбог, Мокоша, Лада, Ярило, Марена — кожен із них уособлює певну силу природи і моральний принцип: закон і хаос, світло і темряву, мужність і родючість, смерть і відродження. Пантеон слов'янських богів відбиває філософію рівноваги: жодне божество не є абсолютним добром чи злом, адже всі вони — частини єдиного космічного цілого. Ця риса відрізняє слов'янську духовність від багатьох інших релігій, заснованих на дуалістичному поділі.

У результаті дослідження можна зробити висновок, що слов'янська міфологія — це не лише архаїчний пласт духовної культури, а й глибока філософська система, у якій поєднані онтологічні, моральні, естетичні та соціальні ідеї. Вона пояснювала не лише походження світу, а й місце людини у ньому, визначала норми співіснування, формувала етичні орієнтири. Її світоглядна основа — віра у священну гармонію між природою і людиною, у нерозривність життя і смерті, у циклічність часу, у творчу силу добра, що відновлює світ.

Важливо наголосити, що слов'янський міфологічний світогляд має надзвичайно гуманістичний характер. Він не ґрунтується на страху чи підкоренні, а на співучасті у житті природи. Людина тут не “цар творіння”, а “частка світу”, що відповідає за його рівновагу. Таке розуміння формувало моральну культуру слов'ян: шанобливе ставлення до землі, праці, предків, дому, роду. Саме ця духовна спадщина збереглася в українському народному характері — у любові до землі, гостинності, співчутті, пошані до родини.

Отже, обидва розділи роботи переконливо демонструють, що міфологія, особливо слов'янська, є фундаментом культурного розвитку. Вона не лише зберігає пам'ять про минуле, а й формує основи моральності, естетики й

національної ідентичності. Міф є мовою, через яку народ висловлює своє буття, і доки живе міф — доти живе культура.

У сучасному контексті звернення до слов'янського міфологічного спадку має не лише наукове, історичне чи етнографічне значення, а й виразно екзистенційний вимір. На початку XXI століття людство зіткнулося з кризою ідентичності, розривом між людиною і природою, між особистим внутрішнім світом і зовнішньою соціальною реальністю. Технократична цивілізація, зорієнтована на швидкість, раціональність і споживання, витіснила з культурної свідомості багатовікові моделі гармонійного співіснування людини й космосу. У цьому контексті міф повертається не як пережиток архаїки, а як джерело внутрішньої рівноваги та смислової опори.

Слов'янський міфологічний світогляд нагадує, що світ не є механічним механізмом, який функціонує за жорсткими законами причинності. Він постає як жива, дихаюча система, у якій усе — від людини і рослини до планетарних циклів — поєднано мережею сакральних зв'язків. Така картина світу повертає людині відчуття цілісності буття: вона більше не відокремлена від природи і суспільства, а занурена в них як у єдиний космічний процес.

Міфологія вчить не лише розуміти світ, але й відчувати його: слухати воду і вітер, споглядати вогонь, шанувати землю, пам'ятати предків. Це не романтична ідеалізація, а форма глибинної екологічної свідомості, яка є надзвичайно актуальною сьогодні. Саме в умовах цивілізаційної кризи дедалі чіткіше усвідомлюється цінність тих культурних механізмів, що зберігають баланс між матеріальним і духовним, між людиною та середовищем її існування.

У цьому сенсі дослідження міфологічного світогляду слов'ян — це не повернення назад, не реставрація минулого заради самого минулого. Це шлях до внутрішнього оновлення культури, до переосмислення свого місця у світі, до діалогу з власними духовними джерелами. Знання міфу не є заміною релігії чи науки; воно виконує іншу функцію — повертає людині коріння, здатність відчувати глибинний сенс життя, відповідальність за слово, землю, дім, рід.

Отже, слов'янський міф не лише зберігся у фольклорі, народних звичаях та обрядах — він продовжує діяти як внутрішня структура мислення, як тихий голос культурної пам'яті, що нагадує людині про її первинну єдність із живим Всесвітом. І саме у цьому — його сучасна цінність і його майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білокобильський О.В. Соціальні функції міфічної онтології. URL: <https://uisgda.com/ua/socialni-funkcii-mifichnoi-ontologii.html> (дата звернення: 24.10.2025).
2. Боги Сонця у слов'ян: Дажбог, Ярило, Хорс та інші. URL: <https://spadok.org.ua/davni-viruvannya/bogy-sontsya-u-slov-yan-dazhbog-yarylo-khors-ta-inshi> (дата звернення: 24.10.2025).
3. Бреславець Н. О., Вознюк Л. А. Міфи, обряди, ритуали – відтворення культурного творіння. Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис». № 11, 2022. С. 27-34.
4. Возняк С.М. Філософія Стародавнього світу. Частина II. Антична філософія. ІваноФранківськ: Плай, 2004. 139 с.
5. Гощіцька Т. Символ дерева у світових міфологіях та міфологема світового дерева (у порівняльному контексті та на прикладі традиційної культури українських карпат). Народознавчі зошити. № 3 (147), 2019. С.622-640. DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.03.622>
6. Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. 3-тє вид. Луцьк : Вол. кн., 2007. 320 с.
7. Даренська В.М. Культура Давньої Русі: навчальний посібник. Х.: Факт, 2012. 264 с.
8. Дарморіз О. Міфологія : навч. посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 248 с.
9. Дохристиянські вірування і культи давніх слов'ян. *StudFiles*. URL: <https://studfile.net/preview/6832995/> (дата звернення: 24.10.2025).
10. Жива – богиня, що животворить. *Мамаєва Слобода*. URL: <https://mamayeva-sloboda.kyiv.ua/publ/zhyva-bohynya-scho-zhyvotvoryt/> (дата звернення: 24.10.2025).

11. Залишки міфологічних уявлень в українських обрядових піснях. URL: <http://bazar.nikolaev.ua/content/залишки-міфологічних-уявлень-в-українських-обрядових-піснях-південного-прибужжя> (дата звернення: 24.10.2025).

12. Знайомство з Пантеоном: Детальний опис богів Слов'янської Міфології. *Друкарня*. URL: <https://drukarnia.com.ua/articles/znaiomstvo-z-panteonom-detalnii-opis-bogiv-slov-yanskoyi-mifologiyi-u17HM> (дата звернення: 24.10.2025).

13. Ковтун Н. М. Структурно-функціональний аналіз архетипу культурного героя. Монографія. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. Івана Франка, 2019. URL:

<https://eprints.zu.edu.ua/31708/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D1%82%D1%83%D0%BD%20%D0%9D.%20%D0%A1%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80.-%D1%84%D1%83%D0%BA%D0%BD%D0%BA%D1%86.%20%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BF%D1%83%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82.%20%D0%B3%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%8F.%20%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F.pdf>

14. Ковтун Н. Співвідношення образу бога Велеса з архетипом культурного героя в українській духовній традиції. *Історія. Філософія. Релігієзнавство*. 2010. № 1-2. С. 27 – 31.

15. Колотило В.В. Архаїчні та сучасні політичні міфи: спільне та відмінне. URL: <https://info-library.com.ua/books-text-11417.html> (дата звернення: 24.10.2025).

16. Костюк І. Міф як соціокультурний феномен: функціональне навантаження. *вісник Львівської національної академії мистецтв*. Вип. 21. С.367-377.

17. Культ предків. Українська міфологія. Народна творчість. *Народна*. URL: <https://proridne.org/Українська%20міфологія/Культ%20предків.html> (дата звернення: 24.10.2025).

18. Культурний герой у міфології. URL: https://pidru4niki.com/2008021543840/kulturologiya/kulturniy_geroy_mifologiyi (дата звернення: 24.10.2025).

19. Маслова Ю.П. *Релігійно-міфологічне підґрунтя гендерних стереотипів (Religio-Mythological Foundation for Gender Stereotypes)*. Історія релігій в Україні і світі: збірник наукових праць. Серія “Історичне релігієзнавство”, 2010. Вип.3. С. 143-148.

20. Міф як духовна передумова філософії та світогляд первісно-родового суспільства. *StudFiles*. URL: <https://studfile.net/preview/5601650/page:2/> (дата звернення: 24.10.2025).

21. Міф як уособлення первісного синкретизму. *StudFiles*. URL: <https://studfile.net/preview/5081821/> (дата звернення: 24.10.2025).

22. Міфологічний простір слов'янського язичництва. URL: <https://studfile.net/preview/7352994/page:10/> (дата звернення: 24.10.2025).

23. Міфологічні уявлення про культуру. URL: https://pidru4niki.com/1228112843838/kulturologiya/mifologichni_uyavlennya_pro_kulturu (дата звернення: 24.10.2025).

24. Права, ява, нава як основа давнього православ'я. Родовід. *Родовід*. URL: <https://rodovid.rv.ua/prava-yava-nava-yak-osnova-davnogo-pravoslav-ya/> (дата звернення: 24.10.2025).

25. Приц В. Міфологічна картина світу. 2019. С. 148-152

26. Релігія і культу трипільців. *SPADOK.ORG.UA*. URL: <https://spadok.org.ua/trypilska-kultura/yakoiu-bula-religiya-trypiltziv> (дата звернення: 24.10.2025).

27. Род і Рожаниці. URL: <https://www.oru.org.ua/index.php/bogoznavstvo/ridni-bogi/105-rod-i-rozhanitsi.html> (дата звернення: 24.10.2025).

28. Світосприйняття первісної людини. URL: <https://www.info-library.com.ua/books-text-2741.html> (дата звернення: 25.10.2025).
29. Слов'янський пантеон язичницьких богів. *SPADOK.ORG.UA*. URL: <https://spadok.org.ua/davni-viruvannya/panteon-yazychnytskykh-bogiv> (дата звернення: 24.10.2025).
30. Слов'янський пантеон язичницьких богів. URL: <https://spadok.org.ua/davni-viruvannya/panteon-yazychnytskykh-bogiv> (дата звернення: 24.10.2025).
31. Слов'янська міфологія. URL: https://myksu.at.ua/load/referats/mistectvo_kultura/slov_39_janska_mifologija/22-1-0-31?utm_source (дата звернення: 24.10.2025).
32. Суший О. В. Міфологічні форми соціально-психологічного мислення. Наукові студії із соціальної та політичної психології. Вип. 38 (41) С. 3-18. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/708606/1/S.O.V._Mif.pdf
33. Чур, Цур, Шур ☀ Українська міфологія ☀ Народна творчість. *Народна творчість*. URL: <https://proridne.org/Українська%20міфологія/Чур.html> (дата звернення: 24.10.2025).
34. Юрій М. Язичницький духовний світ східних слов'ян. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. 2023. № 58. С. 6–13. URL: <https://doi.org/10.31861/hj2023.58.6-13> (дата звернення: 25.10.2025).
35. Якименко С. Особливості формування міфологічної картини світу. *Проблеми сучасного підручника*, 2021. (27), С. 285–298.
36. Afanas'ev's Poetic Views of the Slavs' on Nature and Its Role in Understanding Paganism and Mythology. URL: https://www.mdpi.com/2077-1444/15/2/206?utm_source (date of access: 25.10.2025).
37. Dazbog, Slavic God of the Sun. *ThoughtCo*. URL: https://www.thoughtco.com/dazbog-slavic-mythology-4777677?utm_source (date of access: 24.10.2025).

38. Discovering Slavic Mythology between East and West: Folklore Research and the Pagan Past in the Service of Nation-Building. URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0015587X.2022.2077562?utm_source (date of access: 25.10.2025).

39. Mokosh, Slavic Mother Earth Goddess. *ThoughtCo*. URL: https://www.thoughtco.com/mokosh-4773684?utm_source (date of access: 24.10.2025).

40. Mythological Notions of the Deceased among the Slavic Peoples. URL: https://www.mdpi.com/2077-1444/15/2/194?utm_source (date of access: 25.10.2025).

41. Puhach V. Культурний герой у міфі. URL: https://www.academia.edu/35528139/Культурний_герой_у_міфі (дата звернення: 24.10.2025).

42. Svarog – The Slavic God of Fire, Father of Gods and Creator of the World. *Slavorum*. URL: https://www.slavorum.org/svarog-the-slavic-god-of-fire-father-of-gods-and-creator-of-the-world/?utm_source= (date of access: 24.10.2025).

43. Ziva: Celebrating Life and Fertility in the Heart of Slavic Mythology - TRIDENT MYTH. URL: https://tridentmyth.com/ziva/?utm_source= (date of access: 24.10.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Трисвітня модель світу у слов'янській міфології

Рівень світу	Назва (слов'янська концепція)	Символічний зміст	Головні божества / духи	Просторові відповідники
Верхній світ	Прав	Космічний закон, світло, порядок, божественна воля	Перун, Сварог, Дажбог, Стрибог	Небо, сонце, блискавка, вершини гір
Середній світ	Яв	Світ людей, природи і живих істот; матеріальне буття	Мокоша, Жива, Домовик, Польовик	Земля, ліси, поля, оселя
Підземний світ	Нав	Світ предків, пам'яті, смерті та відродження	Велес, Мара, Русалки, Навки	Підземелля, могили, водна глибина, корені дерев

Додаток Б

Основні слов'янські божества та їх функції

Ім'я божества	Сфера впливу	Символи	Асоціації в природі	Культові місця
Перун	Грім, війна, закон, влада	Сокира, дуб, блискавка	Гроза, дубовий гай	Гори, священні дуби
Велес	Підземний світ, мудрість, худоба, магія	Змій, ведмідь, коріння	Туман, вода, підземні стежки	Кургани, болота, лісові хащі
Сварог	Вогонь, ковальство, творення світу	Ковадло, жезл, полум'я	Домашнє вогнище, сонце	Піч, кузня
Дажбог	Сонячне світло, життя, добробут	Сонячний диск	Схід сонця, тепло	Поля, рівнини
Мокоша	Земля, жіноча доля, родючість	Прядка, вода, колос	Волога земля, джерела	Жінчине святилище, родові городища

Додаток В

Культ стихій у слов'ян

Стихія	Божественне втілення	Символічний сенс	Обряди
Сонце	Дажбог, Ярило	Життя, тепло, відродження	Весняні обходи полів, хороводи
Вода	Дана, Жива, Мара	Очищення, смерть і відродження	Купальські купання, пускання вінків
Вогонь	Сварог, Семаргл	Духовна сила, творення, очищення	Купальське стрибання через вогонь, священне вогнище
Земля	Мокоша, Матір- Сира Земля	Родючість, материнство	Перша борозна, пожертва хлібом

Додаток Г

Культ предків у слов'ян

Елемент культу	Значення	Обряди	Матеріальні символи
Вшанування роду	Зв'язок поколінь, безсмертя роду	Поминальні вечери, кутя	Родовий вогонь, покуть
Рожаниці	Доля, народження, продовження роду	Приношення хліба, каші, меду	Дитячі обереги, прядка
Род	Першопредок, захисник дому	Перша ложка куті “під стелю”	Домовий оберіг у кутку